

KUPUJTE IBA OD PREDAJCU S PREUKAZOM

NOTA BENE

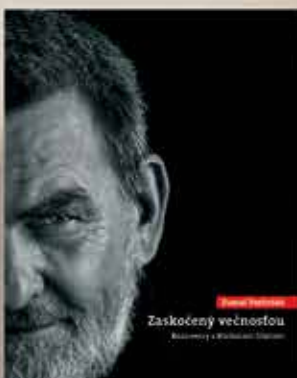
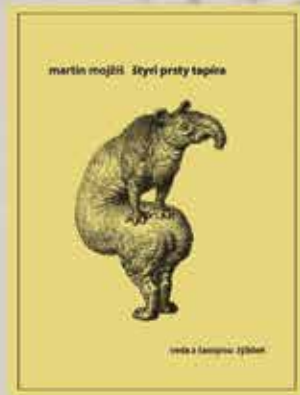
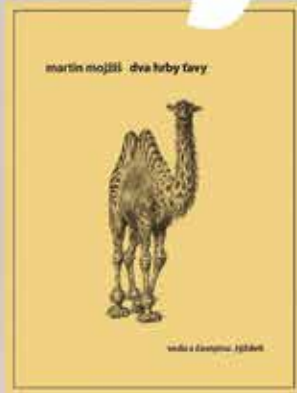
2,40€ polovica pre predajcu

Október 2023/267

číslo preukazu predajcu

knihy týždňa

Ilustrácia na obálke: Vlado Holina

Rozhovor
Skrytý význam

4

Téma
Je iný a má rád čísla

8

Fenomé
Nová realita

11

Téma
Zamaskovaná

14

Reportáž
Po končeky prstov

17

Reportáž
Čudesný cirkus

27

Pútnik
Krása uprostred temnoty

30

**Neviditeľná
práca žien**

Zišla by sa mi manželka, čítala som raz v nejakom blogu ženy, ktorá, tak ako je to

stále bežné a v úvodzovkách normálne, riešila vo svojej domácnosti väčšiu časť domácich prác, k tomu neustále držala v hlave termíny detí u lekárov, dátumy rodičovských združení, besiedok, osláv, narodenín a menín, rozmýšľala, čo komu kúpiť na Vianoce, ako nastaviť trvalé príkazy platieb za energiu, kedy treba dobiť autobusové karty, vyložiť umývačku riadu a odpratať veci zo stola... Samozrejme, starostlivosť o deti bola tiež vo vyššej miere na nej než na jej manželovi. O pár rokov sa k tomu možno pridá opatrovanie staršieho člena rodiny. Lebo štatisticky práve takéto činnosti vykonávajú vo väčšej miere ženy ako muži. Čas, ktorý im venujú, je oproti mužom dvoj- až štvornásobný.

Spomínam si aj na karikatúru bežeckých pretekov. Kým muž sa po štarte mohol okamžite rozbehnúť, ženu čakala kopa nevyžehlenej bielizne, nákupy, varenie, vysávač... Hoci sa muži na vedení spoločnej domácnosti podieľajú oveľa viac ako v minulosti, stále na tom nie sme 50 : 50. Mnohé ženy opisujú ako obrovskú záťaž aj to, že sú to ony, kto vo svojej hlave drží všetky termíny a veci, ktoré treba urobiť – hoci muž potom polovicu z nich vykoná. Ide o neviditeľnú a neplatenú prácu. Ukrajuje ženám z času na seba, na veci, ktoré robia rady, na svoj okruh priateľov, sebarozvoj, oddych. Aj to je jeden z faktorov rodových nerovností na pracovnom trhu, spolu s preukázateľne nižšími mzdami žien a nižšími dôchodkami kvôli rokom stráveným na materskej alebo prácou na čiastočný úväzok, ktorý akceptujú, aby stíhali aj starostlivosť o deti a rodinu.

O neviditeľnej práci žien v domácnostiach by sme dokázali uvažovať v kvantifikovateľných veličinách, len ak by sme si na jej vykonávanie museli niekoho najať. Zrazu by sme zistili, koľko treba takému človeku zaplatiť. Stane sa to niekedy?

Jana Čavojská
editorka

NOTA BENE

10 2023

Editoriál

3

Skrytý význam

Jana Čavojská

Nové slovíčka dážd-nik a dážd-nič z fantasy knihy o paralelnom Londýne či kondenzovanie slov do filmových tituliek. O tom všetkom je práca prekladateľa.

Preložiť umeleckú literatúru so všetkými jej nuansami, odkazmi, významami a novými slovami, ktoré treba vytvárať, dá obrovskú prácu. No meno prekladateľa zostáva väčšinou popri autorovom mene neviditeľné. Rovnako neviditeľní sú autori filmových tituliek. Barbara Sigmundová, ktorá prekladá aj filmové titulky, aj umeleckú literatúru, hovorí, že jej profesia je čím ďalej tým horšie platená a vydavatelia najviac šetria práve na prekladoch. A že je to škoda, lebo aj preklady obohacujú náš jazyk, a tým aj našu kultúru.

Mrzí vás niekedy, že meno autora knihy svieti na obálke, no meno človeka, ktorý ju preložil, je zašité kdesi v tiráži a on je vlastne neviditeľný?

Určite, lebo prekladateľská profesia je veľmi dôležitá pre rozvoj našej kultúry a jazyka. Ak sa jazyk ako dôležitý pilier kultúrnej identity nerozvíja, kultúra sa ochudobňuje, zakrpatieva a hrozí jej zánik. Pri preklade často musíme nájsť či vytvoriť pomenovanie pre javy, ktoré v našom jazyku chýbajú. A literárny preklad obohacuje a prináša inšpiráciu aj pre domácu literárnu tvorbu. Našťastie, stále viac slovenských vydavateľstiev uvádza meno prekladateľa na obálke knihy. Mňa poteší aj to, keď moje meno figuruje v popiske na stránke kníhkupectva alebo vydavateľa. Potom si aj recenzenti viac uvedomujú, že čítajú preklad, a nepíšu o diele, ako keby ho autor napísal po slovensky.

Pred niekoľkými rokmi ste spoluzakladali občianske združenie literárnych prekladateľiek a prekladateľov, redaktoriek a redaktorov DoSlov. Prečo?

Podmienky na literárny preklad na Slovensku zďaleka nie sú optimálne. Naša profesia je čím ďalej tým horšie platená. Prichádzame o mnohé mladé prekladateľské talenty, ktoré po škole radšej zvolia finančne atraktívnejšie zamestnania. Preto sme chceli upriamiť pozornosť verejnosti na našu prácu, zabojsť za lepšie podmienky, ale aj zvyšovať povedomie prekladateľov o autorských právach a o tom, ako si vyjednať férovejšie zmluvy.

V akých podmienkach teda prekladatelia pracujú?

Slovenský knižný trh je malý. Logicky je na ňom málo peňazí. Vy-

davatelia bojujú o každé euro a, bohužiaľ, často najviac šetria na prekladoch a redakcii. Treba zaplatiť za autorské práva, tlač, prevádzkové náklady vydavateľstva, a počítajú s tým, že prekladatelia sú literárni nadšenci, ktorí sa tešia, keď dostanú príležitosť pracovať na kvalitnej knihe. Čiastočne to je pravda. Literárni prekladatelia ozaj svoju prácu milujú a nezriedka tvoria a propagujú knihy na úkor svojho voľného času. Na druhej strane aj prekladatelia musia z niečoho žiť. A preklad zaberie stovky hodín. Nedá sa robiť len tak, hodinu sem, hodinu tam. Musíte sa do diela ponoriť a sústredene premýšľať o významových odtienkoch každého jedného slova, ktoré natukáte do počítača. Nehovoriac o tom, že preklad treba po sebe mnohokrát čítať, opravovať, konzultovať. Nielen so slovníkmi. Ak sú v knihe odkazy na kultúrne reálie, na iné literárne diela, či ak sa tam objavujú odborné výrazy, musíte si to všetko vyhľadávať alebo konzultovať s odborníkmi.

Väčšina prekladateľov má teda popri umeleckom preklade aj ďalšiu prácu, ktorá ich živí?

Z prieskumu, ktorý sme robili v DoSlove, vyplynulo, že málokto sa venuje iba umeleckému prekladu. Prekladatelia väčšinou kombinujú preklad kníh s inou prácou v kultúre alebo prekladajú literatúru popri vyučovaní na vysokej škole, v jazykovej škole, popri komerčných prekladoch a tlmočení. Živobytie si skladajú z rôznych činností.

Viem, že sa to ťažko kvantifikuje a je to veľmi individuálne, ale môžete povedať, koľko času približne preklad knihy zaberie?

Kedysi som si to aj stopovala. Na inštalovala som si aplikáciu, ktorá mi merala čas samotného prekladu aj opakovaných čítaní a zapracovávaní poznámok z redakcie. Vyšlo mi, že jedna normostrana, čo je 1 800 znakov, zaberie v priemere hodinu. Čiže na stostranovú knihu potrebujem zhruba sto hodín čistého času. Ale málokedy sa človek dokáže koncentrovať na takúto prácu osem hodín v kuse. Medzitým si čítate paralelné texty, hľadáte informácie, venujete sa administratíve. A najmä veľa, veľa nad prekladom premýšľa-

te, aj keď nad ním práve nesedíte. A môže sa vám stať, že sa pri jednej vete zaseknete a hľadáte adekvátne riešenie aj niekoľko dní.

Ktorú knihu ste prekladali najdlhšie?

Môj úplne prvý knižný preklad, zbierku poviedok Jorgeho Luisa Borgesa Fikcie, zo španielčiny. Ale do toho času zarátavam aj prípravu. Na doktorandskom štúdiu som sa štyri roky venovala tomu, že som tie poviedky čítala, analyzovala a písala o nich. Samotný preklad potom už netrval až tak dlho, lebo v textoch som bola veľmi hlboko ponorená.

Príprava je očividne veľmi dôležitá. Čo všetko musí prekladateľ urobiť ešte pred samotným začiatkom prekladania?

Na to, aby ste knihu adekvátne preložili, jej musíte dobre rozumieť. Hľadáte všetky možné interpretácie textu a potom sa ich snažíte „zakódovať“ aj do prekladu, aby ste slovenské čitateľstvo o nič neochudobnili. Ja si text najprv prečítam, naštudujem si základné informácie o autorovi, ak mám čas, tak si prečítam aj ďalšie jeho texty, aby som pochytala jeho štýl. Chcem pochopiť, v čom je jeho dielo originálne alebo či sa podobá na iné jeho diela. Všimam si skladbu viet, výrazy a literárne prostriedky, ktoré používa. Sama pre seba si text rozanalyzujem. Na základe toho si potom načrtnem, akým spôsobom ho prenesiem do slovenčiny.

Takže žiadny preklad od slova do slova?

Text sa nedá z jedného jazyka do druhého preložiť slovo po slove, pretože slová nemajú len jeden význam. Keby ste zobrali prvý slovníkový význam slov, finálny text by bol nezmysel. Niektoré významové odtienky v slovníkoch ani nenájdem. Vetu musíte prekladať v kontexte nielen celého odstavca, ale v kontexte celého diela, ba čo viac, celej východiskovej kultúry. Navyše musíte brať do úvahy čitateľa, ktorému je kniha určená, a v poslednom rade aj autorovu poetiku. To, či rád využíva niektoré stylistické prvky, alebo či napríklad používa niektoré slová častejšie ako iné. Slovné hry nemôžete preložiť

doslovne. Ani novotvary, ktoré si autor vymyslí a v slovenčine neexistujú. Musíte ich vytvoriť. Nedávno som prekladala knižku pre mládež, mestskú fantasy od britského autora Chinu Miévilla. Odohrávala sa vo fantastickom svete, kde bolo veľa javov a postáv, ktoré v reálnom svete neexistujú. V paralelnom Londýne, v ktorom sa hromadí odpad a nepotrebné veci, ktorým autor vdýchol život a vymyslel vtipné mená. Napríklad dáždniky, po anglicky „umbrellas“, ktoré boli zlomené, pomenoval „unbrellas“. Ja som musela vymyslieť podobný ekvivalent v slovenčine. Vymyslela som si dážd-nik a dážd-nič. Nechcela som doslovne znegovať dáždnik – nedáždnik, to by bolo nezázrivné a nevtipné. Prekladateľ musí uvažovať takýmto spôsobom. Brať do úvahy aj cieľového čitateľa. V tomto prípade som prekladala pre mladého človeka, ktorý sa chce pri čítaní zabaviť a je zvyknutý na určitý typ vyjadrovania. Nechce v texte archaizmy a mdlý, nezázrivný jazyk.

Z tohto všetkého mi vychádza, že umelá inteligencia vás tak skoro o prácu nepripraví, na to je málo kreatívna.

Umeleckú literatúru tak skoro prekladať nebude. Umenie je umenie preto, že je originálne. Kvalitná umelecká kniha je jedinečná. To umelá inteligencia nedokáže plnohodnotne zreprodukovať, lebo funguje na základe toho, že recykluje už existujúce texty, ba čo viac, vychádza z toho, čo sa v jej databázach najviac opakuje. Umelecký prekladateľ robí pravý opak. Chce v slovenčine vytvoriť niečo podobne jedinečné ako originál.

Môže sa stať, že uvažovanie človeka nad literárnym dielom je také špecifické, že keby tú istú knihu preložili dvaja prekladatelia, bol by výsledok značne rozdielny?

Určite by boli tie preklady iné. Neexistujú dva rovnaké preklady. Ak by išlo o skúsených prekladateľov, je pravdepodobné, že by sa ich prístupy k prekladu podobali. Ale možno aj nie. Jeden by bol možno odvážnejší a používal by viac slangu a nespisovných výrazov, a druhý by bol konzervatívnejší a držal sa štandardných, neutrálnejších výrazov. Navyše, každý človek má vlastný „idiolekt“,

teda svojský spôsob vyjadrovania. Nie je to inak ani u prekladateľov a prekladateliek, čo sa nutne odráža v ich tvorbe.

Za preklad Borgesa ste získali ocenenie Literárneho fondu. Na základe čoho sa hodnotí kvalita prekladu?

Pri tomto konkrétnom ocenení hodnotí preklady komisia skúsených prekladateľov a teoretikov prekladu. Hodnotia nielen literárne kvality preloženej knihy, ale aj to, či sa príliš nevzdialila od originálu. Dôležitý je však aj význam diela – že prekladateľ priniesol na Slovensko niečo, čo tu chýbalo, a ide o dôležité dielo v kontexte svetovej literatúry.

Prekladateľ si teda môže povedať, čo by rád preložil? Alebo je to na vydavateľstvách?

Môžem navrhnúť, ktoré dielo chcem prekladať. Otázka je, či nájdem vydavateľstvo, ktorému zapadne do edičného plánu a bude mať odvahu ho vydať. Snažím sa podsúvať vydavateľstvám diela hlavne z hispánskych literatúr, lebo tie sa do slovenčiny prekladajú veľmi málo. No väčšina vydavateľov považuje tieto kultúry za príliš vzdialené, exotické, ťažko si k nim hľadajú cestu a pristupujú k nim s veľkou opatrnosťou.

Čím ste chceli byť, keď ste boli malá? Neviem si predstaviť dieťa, ktoré by zahlásilo: prekladateľka anglickej a španielskej literatúry.

Najprv doktorka, lebo som mala babičku doktorku, potom učiteľka, od čoho ma rodičia odhovárali, lebo je to veľmi náročné povolanie. Vždy ma bavilo učiť sa cudzie jazyky, čítať, vrtať sa v texte, hrať sa so slovami. Prekladateľstvo z toho prirodzene vyplynulo.

Prečo práve angličtina a španielčina?

Angličtina je najbežnejší cudzí jazyk. Španielčina v spojení s prácou mojich rodičov. Ich firma spolupracovala so Španielmi, a tak ma často brávali na služobné cesty a pracovné večere s obchodnými partnermi. Začala som sa učiť španielčinu a ten jazyk, kultúra, literatúra, hudba mi veľmi prirástli k srdcu. Najprv všetko spojené so Španielskom, a potom aj s Latinskou Amerikou.

Od začiatku ste vedeli, že chcete prekladať knihy? Alebo ste prekladali aj niečo iné?

K umeleckému prekladu som sa dostala cez filmy. Ešte ako študentka som spolupracovala s festivalom animovaných filmov Fest Anča. Bola som zodpovedná za preklad katalógu a filmových titulkov. Až keď som si spravila doktorát a bola som zahľbená do Borgesa, kolegovia ma povzbudili, aby som ho skúsila preložiť. Zapáčilo sa mi to natoľko, že som si povedala, že sa tomu chcem venovať ďalej.

Je ťažšie preložiť knihu ako film?

Asi to závisí od toho, o akú knihu a aký film ide. Ale myslím si, že pri preklade knihy cítite väčšiu zodpovednosť. Predsa len, kniha bude na trhu a v knižniciach roky, čitatelia sa budú k vášmu prekladu vracáť, takže text by mal byť kvalitný. Čitatelia si všimnú každý preklep či faktickú chybu. Filmový preklad konzumuje divák rýchlejšie. Malá chybička nie je až taká fatálna.

Ako funguje prekladanie filmov? Počula som, že prekladateľ často film nevidí a dostane iba prepis titulkov, lebo distribútori sa obávajú, že film unikne. Prekladateľ tak – hlavne ak ide o angličtinu – často netuší ani či je postava muž, alebo žena.

Poznám to iba z rozprávania kolegov, no v ojedinelých prípadoch, ak ide o kasové trháky typu James Bond alebo Harry Potter, na premiéru ktorých sa čaká veľmi dlho, to tak naozaj je. Tvorcovia a producenti sa boja, že by vznikli pirátske kópie filmu a oni by prišli o zisky. Ale takýmto spôsobom sa film naozaj dobre preložiť nedá. Neprekladáte totiž len text, ale jeho význam v kontexte toho, čo sa deje na obraze. Musíte vidieť, ktorá postava hovorí, čo pri tom robí, či je to muž, alebo žena, aby ste to vedeli správe vyskloňovať a vyčasovať. Producenti preto začali organizovať špeciálne premietania pre prekladateľov. Nemôžete si síce odniesť kópiu filmu domov, ale aspoň viete, čo sa na plátne odohráva.

Ktorý jazyk, z ktorých prekladáte, máte radšej?

Hispánske kultúry, hlavne španielska a argentínska, sú mi veľmi blízke.

Rada by som prekladala hlavne diela zo španielčiny. Ale na Slovensku nemám na to veľa príležitostí. Takže si ich musím vytvárať. Väčšinou prekladám na striedačku: jednu knižku z angličtiny, jednu zo španielčiny.

A filmy?

Tie prekladám najmä z angličtiny. Anglofónna kinematografia u nás jednoznačne valcuje kiná. A festivalové filmy z iných krajín sa prekladajú cez angličtinu. Nemalo by to tak byť, ale treba prekladať veľmi rýchlo a nemáte čas hľadať ku každému filmu iného prekladateľa z iného jazyka. Pre niektoré jazyky by ste zrejme na Slovensku ani nenašli prekladateľa, ktorý by zároveň vedel titulkovať a ovládal by nuansy audiovizuálneho prekladu.

Je preklad filmových titulkov natoľko špecifický?

Áno. Nemôžete preložiť úplne všetko v ľubovoľnej dĺžke, lebo by to divák nestihol prečítať. Titulkovacie štandardy stanovujú maximálny počet znakov a minimálny čas, počas ktorého by mali byť titulky zobrazené. Prepočítava sa to na optimálnu čítaciu rýchlosť oka diváka. Tieto parametre sleduje špecializovaný softvér. Ak sa do nich chcete zmestiť, text musíte nutne kondenzovať. Preformulovať dialógy tak, aby boli

primerane dlhé. Niekedy je nutné niečo vypustiť, ale skúsený titulkárvie odhadnúť, ktorá informácia je pre diváka dôležitá a čo je len vata.

Ako prekladateľka musíte mať prehľad o španielskej či anglickej literatúre. Čítate veľa kníh?

Chcela by som. Ale hispánskych literatúr je dvadsať a po španielsky rozpráva zhruba pästo miliónov ľudí. Viete si predstaviť, koľko kvalitných literárnych diel ročne vyprodukujú? Snažím sa sledovať aspoň literárne ocenenia, top autorov a mojich obľúbených autorov.

Máte vysnívanú knihu, ktorú by ste chceli preložiť?

A nielen jednu. Rada by som preložila súčasných španielskych autorov, lebo doteraz som sa venovala hlavne hispanoamerickým. Napríklad nedávno zosnulú Almudenu Grandes, ktorej knihy sa v Španielsku tešia mimoriadnej obľube. Z hispanoamerických autorov by som veľmi rada predstavila slovenskému čitateľstvu diela Čilana Alejandra Zambru. Ak by sa mi ešte naskytla možnosť prekladať ďalšie Borgesove knihy, neváhala by som. Hrať sa s jeho textami je veľká radosť. Mám rada výzvy. Texty, ktoré sú niečím špecifické, originálne, náročné na preklad. Naposledy ma bavilo prekladať román Aurory Venturini Sesternice, ktorý vyšiel na jar.

Barbara Sigmundová (36)

Prekladateľka na voľnej nohe. Vyštudovala prekladateľstvo a tlmočníctvo so zameraním na anglický a španielsky jazyk. Ako audiovizuálna prekladateľka spolupracuje s festivalmi Febiofest, Fest Anča, Jeden svet, Hviezdn noci, Hory a mesto, Viva la película. Titulkovanie vyučuje na Univerzite Komenského. V oblasti literatúry sa zameriava najmä na preklad súčasnej hispanofónnej a anglofónnej prózy. Je redaktorkou časopisu Verzia a predsedníčka občianskeho združenia tlmočníkov a prekladateľov DoSlov.

Čo na ňom bolo náročné?

Rozprávačka sama o sebe hovorila, že je hendikepovaná, a jej spôsob vyjadrovania bol ozaj špecifický. Často vynechávala interpunkciu, využívala veľmi dlhé vety. V texte využívala slová, ktorých významu nerozumela, a priznávala, že si ich takto našla v slovníku. Celkovo to bola veľmi špecifická postava. Bola naivným rozprávačom, ktorý zároveň veľmi surovo pomenúval niektoré drsné fakty zo svojho života. Je to presne ten typ textu, pri ktorom sa musíte úplne naladiť na danú postavu. Byť ako herec. Vžiť sa do úlohy a predstaviť si, ako by postava komunikovala v slovenčine.

Mladá generácia je zvyknutá na superkrátke videá. Nebojíte sa, že ľudia postupne prestanú čítať kvalitné knihy?

Myslím, že keď literatúra prežila dodnes, tak v nejakej forme prežije aj do budúcnosti. Veď aj v mladej generácii nájdeme mnoho knižných instagramerov a blogerov. Dúfam, že čítať kvalitnú literatúru bude o sto rokov aspoň také prestížne, ako kupovať remeselné výrobky. Ľudia sa nebudú hrdiť len tým, že majú krásne drahé oblečenie a mobilný telefón, ale aj tým, že prečítali krásnu kvalitnú knihu v dobrom preklade.

Manželia Ivanovci a Miško

Je iný a má rád čísla

Dagmar Gurová Jana Čavojská

Detí s poruchami autistického spektra pribúda. Na prvý pohľad sa nelíšia od rovesníkov. To sťažuje diagnostiku a spôsobuje nepochopenie.

Takmer neplakal a veľa spal. „Mala som pocit, že Janko ma až tak nepotrebuje. Nechcel sa so mnou hrať, objímať, radšej sedel sám,“ opisuje svojho syna Lucia Lazárová. Veľmi skoro však rozoznal rôzne značky plienok a vyžadoval len jednú. Časom začal skladať veci do radov. Zaujímali ho čísla, písmená a triedil farby, ale stále nerozprával. „Vítalo mi v hlave, prečo toto všetko dokáže, no neovláda to, čo iné deti v jeho veku. Do vyhľadávača na internete som si zadala: Je iný a má rád čísla.“ Vyhodilo jej tabuľku s informáciou, že dieťa, ktoré v nej nazbiera istý počet bodov, by mohlo mať poruchu autistického spektra. „Nášho syna som videla v každom jednom bode.“

Slovo spektrum vyjadruje, ako veľmi sa prejavy tejto komplexnej neurovývinovej poruchy líšia. „V našom odbore sa hovorí, že poznať jedno dieťa s autizmom znamená poznať presne jedno dieťa s autizmom,“ vysvetľuje Zuzana Maštenová, medzinárodne certifikovaná behaviorálna analytička, ktorá s deťmi s poruchami autistického spektra (PAS) pracuje vyše 15 rokov.

Množstvo odtienkov

Na jednej strane spektra sú ľudia s ťažkými postihmi, ktorí doživotne potrebujú obrovskú mieru podpory. Často majú pridružené metabolické poruchy, problémy so spánkom, jedlom, epilepsiu. Na druhej strane spektra

sú ľudia s autistickými rysmi. „Sú len trochu iní, farebnejší, kreatívnejší. Líši sa aj miera podpory, akú potrebujú.“

K poruchám autistického spektra patrí množstvo odtienkov medzi týmito dvoma pólmi. Čo ich spája, sú ťažkosti v reči, komunikácii, sociálnej interakcii a vo vytváraní vzťahov s inými ľuďmi. Veľakrát sa objavuje aj neobvyklé správanie a zvláštne záľuby.

„Špecializujeme sa na prácu s deťmi, ktoré na začiatku vôbec nerozprávajú, a pomáhame im k funkčnej reči,“ približuje Zuzana Maštenová rozdiely. Deti so závažnejšími postihnutiami často uprednostňujú solitérnu hru. Menej si všímajú druhých, menej reagujú na ich hlas a slabšie udržiujú očný kontakt. Ľudia s Aspergerovým

Zuzana Maštenová

syndrómom mávajú skôr ťažkosti s vnímaním nepísaných pravidiel sociálnej interakcie.

Ťažko uveriť

Čím je dieťa mladšie, tým menej sú poruchy autistického spektra viditeľné. V prvých mesiacoch rozozná varovné príznaky len špecialista. Pre rodičov však práve vtedy môže byť veľmi ťažké uveriť, že ich dieťa má naozaj závažný problém.

„Manželka mala vnútorný pocit, že s naším synom niečo nie je v poriadku. Miško mal slabý očný kontakt a nereagoval na jej hlas,“ hovorí Peter Ivan.

Lucia Lazárová so synom Jankom prešla množstvom vyšetrení. Po vylúčení iných možností chcela jasne vedieť, či ide o autizmus. Janko mal rok a pol. Na formálne uzatvorenie diagnózy mali čakať ešte raz toľko. „To nešlo. Už som nevedela ako ďalej. Potrebovala som mať istotu, aby som mohla hľadať a učiť sa, ako Jankovi skutočne pomôcť,“ hovorí. Keď sa nedala odbiť, neoficiálne jej povedali, že s najväčšou pravdepodobnosťou má dieťa s PAS. Sústredila sa na to, čo sy-

novi pomáhalo napredovať. Dobiehali, čo sa potreboval naučiť, aby čo najviac fungoval v bežnom živote. „Nikdy ma nezaujímalo, či bude mať dve vysoké školy. Chcela som, aby si vedel upratať, navariť, postarať sa o seba. A to aj vie.“

Preteky s časom

Janko rastie a mení sa, takže sa stále musí učiť nové veci. Mama s ním postupuje podľa rovnakých, vedecky overených princípov. „Čím skôr sa začne, tým väčšia je šanca, že dieťa spraví pokroky,“ hovorí. Ideálnym časom je rané detstvo, kedy je nervový systém veľmi plastický. Vtedy je pri cielenej stimulácii schopný kompenzovať problémy tak, ako už neskôr nedokáže.

Novú zručnosť možno naučiť človeka v každom veku. Rozdiel je v tom, do akej miery to dokáže zmierniť dopad autizmu na jeho kvalitu života. „Včasnou, cielenou intervenciou môžeme dieťa podporiť tak, aby bolo čo najviac samostatné,“ hovorí Zuzana Maštenová. Pred asi 20 rokmi sa v zahraničí začínalo pracovať s deťmi od 18 mesiacov. Dnes je to od narodenia. S pomocou nových technológií sa sna-

žia rozlíšiť, u koho môže byť ohrozený vývin reči alebo sociálny vývin. Nejde ešte o stanovenie diagnózy, len o zachytenie rizík s okamžitým zásahom v prospech dieťaťa. Na Slovensku sme v poskytovaní takýchto služieb veľmi pozadu.

Manželia Ivanovci tiež hľadali prvé informácie na internete. „Netušíli sme, na koho sa obrátiť. Skúsili sme to cez pediatra a neurológa, ale tí nám tvrdili, že syn je malý a máme čakať. Takto sme stratili celý rok,“ spomína Peter Ivan. Podobnú skúsenosť má veľa rodičov. Na Slovensku to spôsobuje kombinácia viacerých problémov. Nedostatok špecializovaných odborníkov, extrémne dlhé čakacie doby na diagnostiku a obrovský nárast porúch autistického spektra. Na celom svete je to najrýchlejšie rastúca vývinová porucha. Podľa Amerického centra pre kontrolu a prevenciu chorôb malo v roku 2000 diagnózu PAS jedno zo 150 detí. V roku 2020 to už bolo jedno z 36 detí.

Zneužívajú zúfalstvo

„Nevieme zatiaľ vysvetliť, prečo sa to deje,“ hovorí Zuzana Maštenová.

Lucia Lazárová

„Nárast u nás cítime asi desať rokov. Deti s PAS dorastajú a je ich toľko, že to začína pociťovať aj zdravotníctvo a školstvo, ktoré ich nedokáže absorbovať.“ Lucia Lazárová dodáva, že problémy rodičov a detí s poruchami autistického spektra ostávajú do veľkej miery neviditeľné. „Na prvý pohľad nevidno, že naše deti sú iné ako ich rovesníci. Niekedy vás vlastná rodina presvedča, že to vaše z toho vyrastie.“ Keď nemožno prehliadnuť, že sa správa zvláštne, mnohí ho považujú za nevychované.

Lucia Lazárová sa spolu s Ivanovcami a rodičmi ďalších detí s PAS rozhodla ukázať, ako sa s autizmom žije. Rozbehli iniciatívu Neviditeľní. Zviditeľňujú každodenné problémy rodín a na portáli neviditelni.sk spolu s odborníkmi približujú, že s ich deťmi možno pracovať. Sústreďujú sem overené a zrozumiteľne podané informácie o autizme.

Ludia, v ktorých rodine sa objaví autizmus, sú často ponechaní napospas tomu, čo sa k nim náhodou dostane, a nedokážu rozlíšiť, či natrafili na odborníka, alebo šarlatána. „Ak rodič nevie, čo naozaj pomáha, môže

svojmu dieťaťu nechtiac uškodiť,“ hovorí Lucia Lazárová. „Potrebuje mať podporu odborníkov a presne vedieť, čo robiť. Inak môže vyčerpať všetku svoju energiu, čas aj peniaze a výsledok bude minimálny.“

Rozžiarené oči

Manželia Ivanovci skúsili viacero terapií a prístupov, ale Miškov stav ostával rovnaký. Na logopédii im odporučili Terapeutické centrum VIA ABA vo Zvolene, kde pod supervíziou Zuzany Maštenovej robí aj Lucia Lazárová. S deťmi s poruchami autistického spektra pracujú na základe overených princípov aplikovanej behaviorálnej analýzy. Rodičov učia, ako ich používať v každodennom živote.

ABA nie je terapia, ale veda o učení. Využíva sa v rôznych oblastiach vrátane výchovy a vzdelávania detí s PAS. „Naučíte sa princípy, na základe ktorých sa vaše dieťa niečo naučí alebo odučí, a využívate ich všade. Nie je na to žiadny manuál. Postupy sú individuálne pre každé dieťa a situáciu,“ vysvetľuje Zuzana Maštenová. V za-

hraničí sa ABA využíva aj pri vzdelávaní žiakov s PAS na školách. Niektoré z princípov aplikovanej behaviorálnej analýzy už používajú v Spojenej škole internátnej Masarykova Prešov, kde tím nadšených pedagógov pracuje s deťmi s autizmom od škôlky po dospelosť.

Zásadné je chápať, prečo sa dieťa v danej situácii nejako správa. Väčšinou niečo potrebuje. „Deti učíme, ako sa vyjadrovať, aby neboli frustrované. Keď vedia povedať, čo chcú, nemusia kričať,“ vysvetľuje Zuzana Maštenová. Spolupráca je založená na tom, že dieťa s autizmom dokáže spontánne vyjadrovať svoje potreby. „Musíme pochopiť, čo ho zaujíma, aby sa chcelo s nami hrať a ochotne sa zapájalo do aktivít. Takto začne mať motiváciu niečo nám vyjadrovať.“ Presnými postupmi z aplikovaného výskumu ho potom vedia naučiť ako na to.

„Môj syn pochopil, že vyjadriť sa nejakým spôsobom je oveľa lepšie, ako plakať na zemi,“ opisuje Lucia Lazárová. „Keď to svoje dieťa naučíte, je za to vďačné. Vidíte, ako sa mu rozžiaria oči.“

Nová realita

Mária Múhl

Mária Múhl, archív UPP

Vizuálne efekty nie sú len o veľkolepých výbuchoch. Sú to tisíce drobností, ktoré si málokto všimne. Zoltán Czére sa ich učil po nociach. Dnes sa jeho meno objavuje v titulkoch svetových filmov.

Zoltán je detailista, vytrvalo na sebe pracuje a snaží sa využívať príležitosti naplno. S kamarátmi pred takmer desiatimi robili párty a Zolo začal vytvárať rozpočítané online pozvánky. Mal chuť robiť veci inak ako ostatní. Náhodný algoritmus na sociálnych sieťach mu ponúkal videá o vizuálnych efektoch vo filme a o tom, ako vyzerajú

filmové zábery pred a po digitálnej úprave. Zaujalo ho to natoľko, že sa rozhodol ísť touto cestou.

Úver na reštart

Po nápade na pracovný reštart objavil trojmesačný intenzívny kurz v Anglicku. Len školné stálo dvadsaťtisíc libier. Okrem toho by si musel

platiť ubytovanie, ostatné výdavky na život a popritom nepracovať. „Dost nákladné. Hľadal som ďalej a náhodou som objavil rozhovor so Slovákom Vladom, ktorý žil v Kanade a robil online kurzy kompozitingu. Bol som hneď v jeho druhej skupine,“ hovorí o plnení svojho sna Zolo. „Nebol to lacný kurz, ale nemusel som sa kvôli nemu sťahovať.“

vať do zahraničia. V tom čase som nemal úplnú istotu, aký bude výsledok, ale veril som, že je to správna cesta. Zaplatil som tritisíc eur, k tomu som potreboval nový počítač, monitor, príslušenstvo. Zobral som si úver. Po piatich rokoch som ho na konci augusta splatil.“ Zolo dodáva, že rodičia nechápali, prečo chce investovať tak veľa peňazí do niečoho takého neistého. No kurzom to neskônčilo. Práve naopak, vykročil na dlhú cestu do filmového sveta.

V tom čase pracoval Zolo, vyštudovaný elektrotechnik s pomaturitným vzdelaním v odbore medzinárodný obchod, v bratislavskom hoteli na recepcii. „Dostal som ďalšie zábery, a keď sa dalo, tak som v práci po nociach klikal a hral sa. Makal som ďalej, mal som motiváciu.“ Takto sa učil asi tri roky. Vždy ho viac lákalo, čo sa deje za oponou, a nie finálny produkt. „Nezaujímal som sa príliš o filmy ako o výsledok. Bavilo ma všetko okolo nich a to, ako vznikajú. Počas nočných som si vo voľných chvíľach radšej čítal o efektoch.“

Po štyroch rokoch na recepcii a chvíľkovej práci v korporácii si

dal od práce polročnú pauzu, aby sa mohol naplno venovať filmovým efektom. Ani ju nestihol využiť. Už o dva týždne mal prácu v malom bratislavskom štúdiu. Potreboval získať skúsenosti, ale zostať na Slovensku nebol jeho cieľ. Plány pokračovať ďalej mu však prekázala pandémia a uzatvorenie sveta. Neplánovane zostal vo firme rok a pol a zas sa vrátil do korporácie. Medzitým si hľadal prácu v rôznych štúdiách po svete a nečakane sa mu ozvala firma UPP z Prahy, ktorá videla jeho prácu na sociálnych sieťach. Pred dvomi rokmi sa tam presťahoval a pustil sa do väčších projektov. „Prvú métu som dosiahol,“ usmieva sa mladý muž.

Vrstvy obrazu

Prácu kompozítora občas Zoltán prirovnáva k pásovej robote. V štúdiách na kreativitu nie je veľký priestor, plnia zadania od klienta. „Vizuálne efekty sú v podstate výrobný proces. Ja som v tom celom posledný článok. Mojou úlohou je spojiť niekoľko vrstiev obrazu do

jedného celku.“ Najľahšie to vysvetľuje na príklade dvoch ľudí sediacich v kaviarni. „V zábere sa objaví logo firmy, ktorá nemá zaplatenú reklamu, tak ho musíme vyretušovať. Tvorcom sa neskôr nepáči pozadie, tak ho zmeníme. Jedno oddelenie teda vyrobí pozadie, ďalšie urobí virtuálnu 3D kameru a sleduje, ako sa mení pozadie v zábere. Ďalší urobí potrebnú retuš a ja som ten posledný článok, ktorý to dá celé dokopy.“

Je to tímová práca, ale kompozítor musí rozumieť každej jednej časti, aby vedel odhaliť problémy. Podľa Zola si bežne divák nevšimne až osemdesiat percent efektov. „Najlepšie je efekty vidieť v dobových filmoch. Musím prerobiť všetky budovy na stav napríklad v 18. storočí. Odstrániť žľaby, hromozvody, bezbariérové prístupy. Sú to neviditeľné detaily.“ Ich štúdio pracuje hlavne pre filmové produkcie zo Spojených štátov. Globalizácia a konkurenčný celosvetový boj tlačí ceny dolu aj v tomto priemysle. Po vzájomnej dohode sa do štúdia dostane presný počet záberov.

„Vo filme Barbie sme robili asi tri minúty. Bolo to cez 150 záberov a pracovali sme na tom sedem mesiacov. Ide o naháňačku v aute. Film sa natáčal približne pred rokom a medzitým automobilka uviedla na trh nový model auta. Keďže chcú prioritne predávať nové auto, na všetkých záberoch sme ho menili. To novšie bolo kratšie a užšie ako pôvodný model. Staršie auto stále pretŕčalo, museli sme veľa retušovať. K tomu sme modelovali pozadie za oknami v aute na záberoch z interiéru. Na čelné sklo sme dopĺňali špinky, aby to bolo uveriteľné,“ vysvetľuje Zolo. Nebolo by lacnejšie natočiť to nanovo? „Jeden nakrúťací deň je extrémne drahý a herci často už robia na ďalšom projekte. Bolo by oveľa náročnejšie zorganizovať celý štáb ako urobiť vizuálne efekty.“

Päťdesiat percent

Na začiatku si Zolo pozerá zábery dookola, píše si poznámky ku kritickým momentom a potom hľadá najlepší spôsob, ako zábery spojiť.

„Je to v podstate taká matematika. Niekedy by sa mi hodila tá stredoškolská, o ktorej nikdy nevieš, kedy ju budeš potrebovať.“

Pre Zoltána je výzvou každý jeden záber a hlavne stihnúť všetko odovzdať načas. Vždy sa môže niečo pokaziť alebo prísť nečakaný problém. „Pred covidom bolo nemysliteľné, aby sme pracovali z domu. Ja už teraz viem, čo sa stane vo filme, ktorý sa do kina dostane o rok. Podpisujeme papiere o mlčanlivosti. Veľkí producenti hlavne komiksov sa boja, aby sa nedostalo nič z deja na verejnosť. Straty by boli obrovské.“

Keď prvýkrát uvidel svoje meno v titulkoch, po tele mal zimomriavky a bol na seba hrdý. Dnes sa jeho meno pravidelne objavuje v seriáloch na Netflixu. „Ak by som bol na promo plagáte k filmu, bol by to veľký úspech,“ hovorí Zolo. Efekty tvoria aj viac ako päťdesiat percent dnešných filmov.

Filmový hollywoodsky priemysel sa dostal za posledných päť mesiacov do nezvyčajnej pozície. Scenáristi štrajkujú kvôli pracovným

podmienkam a pridali sa k nim už aj herci. Prestali sa natáčať filmy aj seriály. Rozsiahle masívne protesty vo filmovom biznise boli naposledy pred 63 rokmi. Scenáristi dnes nesúhlasia s podmienkami streamovacích služieb, ako sú Netflix, HBO, Disney. Zároveň požadujú striktné pravidlá ohľadom nahradzovania ľudskej práce umelou inteligenciou.

Do štúdia, kde Zoltán pracuje, tak za posledné mesiace neprišli žiadne zábery spoza oceána. Každý deň čakajú, či sa odbory dohodnú s korporáciami a kolotoč sa opäť rozbehne. Medzitým pracujú na menších projektoch. Zoltán využíva voľnejšie pracovné obdobie na vzdelávanie. Pozerá najnovšie tutoriály, sleduje trendy, skúša. O svoju profesiu sa nebojí ani s narastajúcou popularitou umelej inteligencie. Zatiaľ ju príliš nevyužíva. Je rád, keď veciam rozumie, a oveľa ľahšie vie opraviť nedostatok, ak manuálne zadal zmenu a sám vytvoril spôsob úpravy. Filmy navyše potrebujú maximálnu kvalitu obrazu. Takú umelá inteligencia vytvoriť nedokáže. Zatiaľ.

Zamaskovaná

 Marcel Rebro Barbora Gábrišová, Marcel Rebro

Ako na divé zvieratá? V prvom rade o vás nesmú vedieť. Barbora Gábrišová sa k nim vie priblížiť nepozorovane.

Hodina pred východom slnka. Na nízkom pahorku stojí postava. Pozoruje čriedu vysokej zveri, vzdialenú asi štyristo metrov. Stádo je proti vetru, netuší o prítomnosti lovca. Ten sa začína pomaly presúvať. Veľmi pomaly a opatrne. Po necelej hodine je menej ako dvadsať metrov od čriedy. Opatrne zamieri na hlavu jedného z jeleňov a stlačí spúšť. Zarachotí závierka fotoaparátu. Skontroluje zábery na displeji. Dnešný „lov“ sa vydaril.

Po vetre

Barbora Gábrišová je fotografka divoko žijúcich zvierat. Znamená to,

že ich fotografuje v ich prirodzenom prostredí. K svojmu nie úplne bežnému koníčku sa dostala pred ôsmimi rokmi. Najskôr fotila krajinky – vinice. Ale vo viniciach ju začala lákať zver. Srnky, diviaky, vtáky. Prvý rok v podstate zvieratá ani nefotila. Vo voľnej prírode pozorovala ich správanie a zvyky, študovala odbornú literatúru. Ku svojmu novému hobby pristupovala ako ku všetkému vo svojom živote. Cieľavedome a zodpovedne. Dokonala technická kvalita a kompozícia sú pre ňu nevyhnutnosťou. Z jej záberov je však cítiť niečo viac – príbeh umne a premyslene zakomponovaný do prostredia. Jej fotografie niekedy

pôsobia, ako keby bola so zvieratami dohodnutá.

„Väčšinou si budúci záber dôkladne premyslím. Vytvorím si námet. Nasledne odpozorujem, kde zvieratá nocujú a kam sa chodia napiť. Všímam si ich stopy a hľadám v okolí scenériu, do ktorej by mi zviera zapadlo. Snažím sa nájsť taký pohľad, aby vo fotografii objekt vynikol. Napríklad tunel vytvorený z prirodzenej vegetácie alebo priesek v poraste. Dôležité je celé okolie a prostredie. Farba kvetov v okolí, pozadie. Ale predovšetkým svetlo. To je pre mňa najdôležitejšie. Rada fotím v protisvetle a aj podľa toho si vyberám miesta,“ prezrádza

Barbora ingrediencie potrebné k vzniku dobrej fotografie.

Každý, kto sa venuje fotografovaniu, pozná výrazy „modrá hodina“ a „zlatá hodina“. Sú to časy pred východom slnka, po východe slnka a večer pred a po západe slnka. Vtedy je najideálnejšie svetlo na fotenie. Mäkké, difúzne. Na fotografii nevznikajú nežiadúce tieňe. Krásne sa vykreslia kontúry objektu a detailov.

Pripravená na brieždenie

Barbora fotí výhradne ráno. „Večer si zvyčajne obhliadnem miesto, kam by som ráno chcela ísť fotiť. Na každej lokalite mám viac spotov – miest na fotenie. Ktorý konkrétny spot zvolím, záleží od smeru vetra. Snažím sa byť po vetre od zveri, aby ma nezacítila. Vstávam tri až štyri hodiny pred východom slnka. V lete to neraz znamená o druhej ráno. Kým odídem z domu, na meteoradare skontrolujem smer a silu vetra. Podľa toho si vyberiem konkrétny spot. Na mieste sa snažím byť skôr, než je zver, i keď nie vždy je to možné,“ zoznamuje ma cestou v aute so spôsobom svojej práce.

Prichádzame na jedno z Barboriných obľúbených miest. Musel som sľúbiť, že ho nikomu neprezradím – svoje lokality si dôsledne chráni. „Nie je to preto, že by som miesto nedopriala iným fotografom. Kamarátov rada a ochotne zoberiem so sebou. Som však žena a netúžim po tom, aby niekto začal „poľovať“ na mňa. Zo zvieratiek strach nemám, ale ľudia sú rôzni,“ vysvetľuje.

Fotiť zvieratá vo voľnej prírode je náročné. Sú plaché a priblížiť sa k nim nie je vôbec jednoduché. Spôsob priblíženia a maskovania volí Barbora v závislosti od toho, aké zviera fotí. Napríklad brodivé vtáky fotografuje iba z krytu alebo fotostanu. „Sú také plaché, že niekedy ich vyplaší aj nepatrný pohyb objektívu,“ hovorí.

Fotostan má Barbora so sebou aj dnes. Vyzerá ako bežný samorozkladací plážový stan, ale s jedným rozdielom – má maskovací vzor. Plus je ešte doplnený o 3D maskovaciu sieť – sieť, na ktorej sú pripevnené imitácie listov a tráv. Barbora ho má rozložený naozaj v okamihu. Dovnútra vkladá karimatku – rána bývajú chladné. Pýtam sa, koľko času priemerne trávi v tomto stane. A ako rieši jedlo a pitie.

„Na lokalitu prichádzam po ukončení astronomickej noci. Už pred začiatkom modrej hodinky čakám pripravená na brieždenie a teda na prvé lúče slnka. To znamená, že tam strávim v priemere tri až šesť hodín. Keď si to situácia vyžaduje, tak aj osem hodín a viac. Pitie a jedlo mám vždy so sebou. No aj piť a jesť musím opatrne.“

Žiadny repelent

Barbora zrazu vyberá z brašne nožnice. Nechápavo na ňu pozerám, ale keď začne strihať trávu pred stanom, je mi všetko jasné – čistí si výhľad. Predná stena stanu je dole voľná, aby sa dal cez ňu vystrčiť objektív. Barborin stan je vylepšený o dve diery. Jedna je napravo a druhá vľavo. „Sú to pozorovacie okienka. A zároveň vetranie. Ráno, keď sa do stanu oprie vychádzajúce slnko, môže v ňom byť príliš teplo,“ vysvetľuje. „A výhľad vľavo ťa nezaujíma?“ pýtam sa. „Zaujíma, ale keby som mala okienka na oboch protifahľých stenách, bol by tam prievan a vietor by mohol do okolia šíriť môj pach.“

Zver reaguje na pachové vnemy. Zaujíma ma preto, ako rieši ochranu

pred komármi a kliešťami. Repelent by zver asi zacítila. „Keby len repelent,“ smeje sa Barbora. „Ani len aromatické mydlo alebo parfum nemôžem používať. Mám šťastie, že na mňa komáre idú minimálne. Niekedy užijem vitamín B ako prírodnú ochranu pred nimi. No a kliešte? V zime aj v lete nosím silónové pančuchové nohavice. Keď dofotím, vyčesem si vlasy a doma skontrolujem celé telo.“

Pri fotení vysokej zveri používa Barbora kryt zriedka. Musí sa k nej priblížiť „na dostrel“. „Pohybujem sa podľa možnosti pri okraji lesa, snažím sa nedostať nad horizont, neprechádzam stredom lúk a vyhýbam sa svetlým miestam. Pri pohybe v lese používam maskovacie oblečenie. Kedysi som nosila 3D maskovací oblek, aký používajú armádni ostreľovači, ale zistila som, že to je zbytočné. Ťahala som s ním so sebou celý les.“ Pohybuje sa veľmi pomaly a opatrne. Ak náhodou šliape na suchú halúzku, ostane bez pohybu stáť aj niekoľko minút. „Obzvlášť, ak ma zver zaregistrovala. Základ je nepohnúť sa,“ vysvetľuje mi Barbora, kým si oblieka svoje maskovacie oblečenie. „Odpozorovala som, že zver je viac vnímavá na vertikálny než na horizontálny pohyb. Platí to najmä u srnčej zveri. Takže žiadne prudké pohyby. Ak napríklad počas jelenej ruje začne jelen ručať, viem, že môžem spraviť tri, štyri rýchle kroky smerom k čriede. Rovnako keď vedúca laň skloní hlavu, aby sa napásla,“ pokračuje, nasadzujúc si tmavé rukavice. Jediná výrazná vec na jej oblečení je oranžová čelenka s reflexnými

prvkami. Nosí ju kvôli poľovníkom – aby bolo jasné, že to, čo sa zakráda lesom, nie je lovná zver. Viem že poľovníci a fotografi spolu nie úplne ideálne vychádzajú. Vyskytujú sa spravidla na rovnakých miestach, majú spoločný objekt záujmu, aj keď dôvod je rôzny. Pýtam sa preto Barbory, ako vychádza s poľovníkmi. „Zásadne dobre. Tolerujú ma a ja sa im snažím nepliesť pod nohy a pušky. Ak viem, že sa niekde loví, nejdem tam. Aj tak by som tam ťažko niečo odfotila,“ odpovedá. „Ale niektorí ľudia sú naozaj zvláštni a ich správanie je nepochopiteľné. Napríklad tu neďaleko som objavila líščiu noru. Aj s mláďatami. Ale skôr, ako som si pripravila prostredie a niečo odfotila, niekto ju zničil. Napchal do otvorov plastové fľaše,“ dodáva so smútkom v hlase.

Žena z veľkomesta

Barbora používa fotoaparát s mechanickou uzávierkou. Zaujíma ma, či nevyplaší jej „cvkanie“ zver. „Paradoxne nie. Keď ma zver necíti a ani nevidí, nepovažuje zvuk uzávierky za nebezpečie. Práve naopak. Zvíra je často zvedavé a ide za zvukom. Veľakrát sa mi stalo, že sa priblížilo tak blízko, že mi už teleobjektív prestal ostriť,“ usmieva sa Barbora. „O akých vzdialenostiach sa bavíme?“ pýtam sa. „Snažím sa fotiť na dvadsať metrov. Ale niekedy je to šesť – sedem metrov,“ vraví. Konečne chápem, ako vznikajú jej zvieracie portréty.

Slnko pomaly zapadá a vydávame sa spoločne na večernú obhliadku. Barbora identifikuje hlas každého vtáka, sleduje a rozpoznáva stopy zvierat. Po teréne sa pohybuje s istotou a opatrnosťou indiánskeho prieskumníka. „Baca, kde si sa toto všetko naučila? Vyrastala si niekde na dedine, v horách?“ pýtam sa. „Ale kdeže,“ biele zuby sa ligocú v širokom úsmeve. „Som žena z veľkomesta. Všetko som sa naučila sama. Predtým, než som sa začala venovať fotografovaniu, snažila som sa danú tému čo najviac aj teoreticky naštudovať a denne som chodila po lese. Je to ľahké. Stačí len chodiť s otvorenými očami a vnímať prírodu všetkými zmyslami. Mám navyše aj tú výhodu, že mám veľmi dobre vyvinutý čuch. Často zvíra skôr zacítim, než ho zbadám.“

Teraz už viem, že som stretol takmer dokonalého lovca. Lovca obdareného zmyslami, vybaveného vedomosťami a skúsenosťami. Etického lovca, po ktorom neostávajú mŕtve zvieratká, ale nádherné fotografie.

- 1 Barbora Gábrišová vo fotostane.
2 Fotografia danielov vznikla vo viniciach v Limbachu pri západe slnka.
3 Ručiaci jelen lesný počas ruje na Záhorí.
4 Kŕmiaci sa jelen lesný na Záhorí.
5 Diviak odfotený počas večernej modrej hodinky, takmer za tmy, vo vinohrade.
6 Sušiaci sa kormorán veľký počas rannej zlatej hodinky.
7 Beluša veľká odfotená počas rannej zlatej hodinky z fotostanu na rybníku.

Po konččky prstov

 Zuzana Gogová

V Evanjelickej spojenej škole internátnej v Červenici sa nezmierili s tým, že svet detí s hluchoslepotou by mal zostať nemenný.

Ak do Července vzdialenej asi polhodinu od Prešova pridete cez lesnú kľukatú cestu prvýkrát, mohlo by sa vám zdať, že tu, akoby „Pánu Bohu za chrbtom“, sa končí svet. Pre 37 detí z Evanjelickej spojenej školy internátnej sa tu, naopak, otvára.

Jediná na Slovensku

„Musíte ísť ešte asi päťsto metrov dole dedinou, potom zabočíte doprava a prejdete cez potok. Tam uvidíte staré lípy a hneď vedľa nich stojí škola, ktorú hľadáte,“ navigoval ma pán, ktorého som stretla v dedine. „Nezabudnite, stoja tam krásne staré lípy,“ zopakoval.

Cez sklenené vstupné dvere školy vidieť veľkú nástenku so žltým podkladom, farebným stromom a lastovičkami. Keď ma riaditeľka školy Iveta Krajčirovičová sprevádza po budove, všímam si ďalšie nástenky, obrazy, farebné panely na stenách. Akoby jedným z pilierov interiéru školy bola práve vizuálna farebnosť podnecujúca zmysly. Školu pre deti s kombinovanými zdravotnými poruchami zraku a sluchu alebo školu pre hluchoslepých založila na podnet ministerstva školstva Evanjelická diakonia ECAV v roku 1992. Je jedinou, ktorá poskytuje tento typ vzdelávania na Slovensku aj v regióne strednej Eu-

rópy. V rámci nej funguje špeciálna internátna materská a základná škola aj praktická škola. „Žiaci základnej školy majú súbežné poškodenie oboch zmyslov. Hluchoslepotu charakterizuje akákoľvek odchýlka od normy. Sme však zaradení do siete špeciálnych škôl a deti majú pridružené aj mentálne znevýhodnenie,“ vysvetľuje Iveta Krajčirovičová. Deti môžu začať predškolské vzdelávanie v materskej škole a v prípade pridruženej hluchoslepoty sa ďalej vzdelávajú na základnej škole. Praktická škola, kde môžu pokračovať po ukončení povinnej školskej dochádzky, je zameraná hlavne na zručnosti súvisiace so sebaobslužnými a hygie-

nickými návykmi, na prípravu jedál, záhradnícke a stavebné práce. Školu žiaci opúšťajú spravidla v osemnástich rokoch. Dôležité je, aby si potom našli nejaké miesto v inštitúcii, ktorá vie vytvoriť podmienky pre ľudí s týmto typom znevýhodnenia. Napríklad v chránenej dielni.

Učia sa praxou

Kroky čerstvých dospelákov po dovršení osemnástky však často vedú domov. Ak s nimi nikto ďalej cielené nepracuje, dochádza k regresu. „Všetko je na rodičoch a na spolupráci škola – rodič. Poskytovať výchovu a vzdelávanie žiakom s hluchoslepotou je veľmi náročné. Hovoríme o zdĺhavom procese, v ktorom prichádzajú pokroky len veľmi pomaly. Všetky činnosti v triede sú prispôsobené potrebám každého jedného žiaka, jeho pracovnému tempu. Vo všetkých úkonoch potrebujú pomoc, podporu a vedenie dospelou osobou. Čiže len neustálym opakovaním niečo získavajú. Ak dieťa príde na prázdniny domov a rodičia s ním nepracujú, tak v septembri začíname od začiatku.“

Väčšina detí, ktoré školu navštevujú, prichádza zo sociálne znevýhodneného prostredia alebo centier pre deti a rodiny. Preto je pri každom dieťati dôležité poznať hlbšiu genézu: odkiaľ pochádza a čím si v danom prostredí prešlo. „Za prejavom zlosti, úzkosťou a trápením, búchaním sa o zem, je často nejaká trauma. Jednoducho hľadáme, čo to dieťa vlastne potrebuje,“ vysvetľuje Iveta Krajčirovičová a dodáva, že vzhľadom k tomu, že v súčasnosti neexistuje garantované pedagogické štúdium zamerané na hluchoslepotu, pedagogický personál školy v Červenici hľadá vlastné spôsoby, ako sa v práci vzdelávať. Jedným z nich je napríklad analýza videa činnosti dieťaťa. „Každé dieťa si nakrúcame a fotografujeme a raz do mesiaca robíme analýzu videa. Kam sa dieťa posunulo, aké metódy som použila, čo som tým chcela dokázať. Prezentujeme to medzi sebou počas metodických združení. Berieme to ako spôsob samovzdelávania, ale aj možnosť, ako sa posunúť ďalej. Skúsenosti si odovzdávame navzájom a učíme sa jedna od druhej. Učíme sa praxou.“

Vzdelávanie zastrešené odborným garantom na univerzite však stále

chýba. Kedysi otvorili na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského odbor Učiteľstvo pre hluchoslepých. Štúdium ukončil jeden ročník a program nepokračoval. Napriek tomu sa pedagogický personál snaží naladiť na individuálne potreby svojich žiakov. „Matematika u jedného nie je taká ako matematika u druhého. Je prispôbená jeho potrebám,“ približuje spôsob výučby Iveta Krajčirovičová. Triedy základnej školy sú heterogénne. V jednej triede so štyrmi žiakmi sa môže stretnúť piatak so šiestakom alebo prvákom tak, aby sa navzájom vzhľadom k postihnutiu nerušili.

Od predmetov k posunkom

V jednej z tried Iveta Krajčirovičová vysvetľuje, ako komunikujú s deťmi pomocou referenčných predmetov. Referenčným predmetom je napríklad pohár alebo štetec, odložené na určenom mieste. Cieľom je naučiť deti vyjadriť svoju potrebu pomocou týchto predmetov. Proces začína tým, že dieťa dostane do ruky predmet priamo odkazujúci na aktivitu, ktorú ide vykonať – napríklad štetec v prípade, že je priestor na ma-

ľovanie. Cieľom je, aby po istom čase vedelo iniciatívne komunikovať svoju potrebu tým, že si referenčný predmet vyberie samo.

„Keď to už ovláda, prechádzame, ak má zachované zvyšky zraku, ku kartičkám s danými predmetmi. Kartičky nás posúvajú na vyššiu úroveň. Nielen, že chcem piť, ale viem si vybrať, či chcem piť mlieko, vodu alebo čaj. Potom to spájame s posunkami. Ale to je dlhodobý proces. Máme zrakovú, sluchovú, mentálnu bariéru a ešte aj telesnú. Tým, že sú niektoré deti na vozíčku, nedokážu nám napríklad dať nejakým gestom presne najavo, čo chcú, lebo majú narušenú aj motoriku “

Hľadanie cestičiek

Postup je teda jasný: od osvojenia si komunikácie cez referenčné predmety, ďalej pomocou zložitejších kartičiek až k posunkovej reči. „Dôležité je najmä podporovať v dieťati to, o čo má záujem. To ho zároveň učí samostatnosti a schopnosti identifikovať svoje potreby,“ zdôrazní Iveta Krajčirovičová.

Zastavíme sa v triede, kde sú štyria chalani v tínedžerskom veku medzi

13 – 15 rokmi. Dvaja chlapci, bratia-dvojčičky, sedia oproti sebe pri stole spolu s učiteľkou. Ďalší sa na chvíľu zabavia inými činnosťami v útulnom priestore menšej triedy. Učiteľka vyzve jedného z bratov, Mareka, aby si spolu zopakovali, aký je deň, a na veľkom kalendári posunul priehľadné políčko na aktuálny dátum. 6. september 2023. Iveta Krajčirovičová sa usmeje a povie, že bratia sa zvyknú predbiehať a upozorňovať, ak sa jeden alebo druhý v niečom pomýli. Obaja sú úplne nepočujúci a súčasne trpia poruchou funkčnej rovnováhy a spolupráce očí, čiže škulavosťou. Učiteľka a Marek si pomáhajú posunkami, potom si sadnú a nasleduje finančná gramotnosť. Na stole ležia papierové imitácie peňazí. Chlapci si zopakujú matematiku a súčasne získavajú skúsenosť, ktorá im môže pomôcť fungovať mimo školy.

Predtým, než sa Marek so svojím bratom Stankom začali vzdelávať v Červenici, navštevovali inú špeciálnu školu. Ale boli jediní, ktorí posunkovali. Prestali tam chodiť, lebo sa za posunkovú reč hanbili. V Červenici fungujú normálne a do školy sa tešia. Pätnásťročný Stanko rád maľuje. Vďaka menšiemu

grantu mu nakúpili maliarske plátna. Výstupom bude výstava. Pozvať chcú aj jeho rodičov a krstných rodičov.

Škola hľadá „cestičky“, ako prezentovať práce svojich žiakov. „Vyzývam kolegyne, aby sme sa zapájali do súťaží a aj takouto formou dávali o sebe vedieť. Naše výtvarné diela vznikajú koaktívnym vedením, teda ruka v ruke s dospelou osobou. Ku každému nášmu dielu, ktorým sa chceme prezentovať na súťaži, píšeme sprievodný list. Informujeme v ňom hodnotiacu komisiu o tom, akým spôsobom práca vznikla. Netúžime po sláve, po úspechu. Len chceme ukázať, že aj my niečo dokážeme,“ vysvetľuje Iveta Krajčirovičová. „Snažíme sa deti neizolovať od sveta. Realizujeme s nimi rôzne podporné terapie, kanisterapiu, hypoterapiu, arteterapiu, čiže hru s farbami.“

Štruktúra motýľov

Školu oslovila pred dvomi rokmi umelkyňa Monika Pascoe Míkyšková, s tým, či by mohla prísť urobiť niekoľko workshopov s deťmi. „Povedala som jej, že neviem, akým spôsobom ju ako nového človeka žiaci vezmú. Ale naše defúrence ju prijali,“ hovorí Iveta Krajčirovičová. Výstava diel, ktoré vďaka spolupráci vznikli, pomohla o čosi viac zviditeľniť školu a ukázať, že aj žiaci s viacnásobným znevýhodnením niečo dokážu. Jeden z obrazov visí na stene v jedálni. Na plátne je niekoľko odtlačkov nočných motýľov, ktoré vznikli z odliatkov do sadry a následným rytím jemných štruktúr motýľov. Deti si tak rozvíjali jemnú motoriku.

Keď sa neskôr prechádzame pomedzi vyvýšené záhony a ihrisko, pýtam sa Ivety Krajčirovičovej, čo ju naučilo dvadsaťpäť rokov práce s týmito deťmi. „Naučila som sa pokore a vytrvalosti. Pochopila som, že na dosiahnutie cieľa, pokroku u dieťaťa, potrebujem vynaložiť väčšie úsilie ako pri zdravých deťoch. Že lusknutím prsta nič nezískam, ale neustálou motiváciou, pomocou a podporou môžem smerovať jeho kroky k lepšiemu zajtrajšku. Jeden hluchoslepý muž povedal: Svet hluchoslepých je taký veľký, kam siahajú končekmi svojich prstov. Chceme vytvárať prostredie plné podnetov, aby žiaci získali čo najväčší kontakt so svetom. Naši žiaci si na svojom chrbátiku nesú batôžtek plný diagnóz. Naučila som sa aj, že je dôležité neustále im prejavovať lásku a vďaka za to, že ich máme.“

NOTA BENE

10 2023

Príbeh

20

Rozlúsknutý rébus

Dagmar Gurová

Vladimír Kämpf

Grafický dizajnér Martin Pyšný vyrastal s dyslexiou a vizuálnym stresom. Vytvoril špeciálne písmo pre ľudí v podobnej situácii. Verí, že raz bude môcť každý čítať s porozumením a radosťou.

Písmená ho už v detstve fascinovali. „Nemohol som sa dočkať, kedy začnem chodiť do školy a rozlúsknem ich,“ hovorí grafický dizajnér Martin Pyšný. „Veľmi ma sklamalo, keď som zistil, že mi to nejde ako ostatným. Myslel som si, že nie som dosť šikovný.“

Nevedel, že má dyslexiu - zníženú schopnosť správne čítať, ktorá sa objavuje bez ohľadu na intelekt, sociokultúrne zázemie či metódy učenia a je veľmi rozšírená. Až oveľa neskôr si uvedomil, že vďaka vlastnej skúsenosti môže pomôcť sebe i ďalším. Počas štúdia grafického

dizajnu začal tvoriť písmo pre ľudí s dyslexiou a vizuálnym stresom. Túto jeseň bude dostupné v profesionálnej verzii Dysfont Pro. Neskôr by sa v ňom mala dať prečítať hocikjaká stránka na internete.

Skákajúce písmená

Dyslektici si často mýlia a prešmykujú písmená v slovách. Problémové sú hlavne podobné tvary ako b, d, p, q. Snaha o bezchybné čítanie ich stojí veľa energie a popri tom im môže uniknúť význam textu. Schopnosť čítať môže výrazne zhoršiť aj

vizuálny stres, ktorý nie je totožný s dyslexiou, ale často sa vyskytuje popri nej. Spôsobuje skreslenie textu na bielom pozadí. Môže ho sprevádzať únava očí a bolesti hlavy. Pocity pri čítaní by sa dali prirovnať k nevydarenej jazde na kolotoči. „Ostro vidím len malú časť slova. Zvyšok vnímam rozmazané, text sa trasie, skáče, vlní,“ opisuje Martin.

Všetko toto sa v písme Dysfont Pro pokúsil odstrániť alebo čo najviac utlmiť. „Som presvedčený, že nebude fungovať rovnako pre každého, lebo prejavy dyslexie a vizuálneho stresu sa môžu líšiť. Urobil

som to, čo najlepšie funguje mne,“ vysvetľuje. „Verím, že časom nám ľudia dajú vedieť, čo im tam hapruje, a podľa toho dokážeme písmo personalizovať pre rôzne typy dyslexie alebo konkrétneho človeka. Mojím cieľom je, aby radosť z čítania mohol zažiť každý.“

Pre Martina to bola dlhá cesta. Nadšenie z nástupu do školy rýchlo ustúpilo frustrácii z toho, že zvyšok triedy nestačí. „Matematika mi šla prirodzene, ale s čítaním a porozumením jazyku to bolo veľmi zlé“, spomína. „Najhoršie bolo čítanie nahlas. Snažil som sa odhadnúť, ktorá veta na mňa vyjde, a dopredu si ju nacvičiť. K stresu, či to prečítam správne, sa pridávalo napätie, či ma učiteľka vyvolá vtedy, keď som to očakával. Ak ma zaskočila, pohorel som.“

Zatiaľ, čo spolužiaci zborovo čítali z tabule, nemo otváral ústa. V špeciálnopedagogickej poradni sa potvrdilo, že má dyslexiu. Nikto mu však bližšie nevysvetlil, že za ťažkosť s čítaním nemôže. „Rodičia to asi nechceli rozoberať, pretože v škole narazili na zatvorené dvere. Nevedeli mi tam zmeniť podmienky, dosiahnuť individuálnejší prístup. Učiteľka mamu odbila, že som lajdák.“

Čítanie preto trénovali doma podľa pokynov z poradne. „Bolo to hrozné. Vtedy šlo hlavne o rýchlosť. Porozumenie textu bolo vedľajšie. Veľmi som to chcel prelomiť. Čítať som zvládol, ale ďalší úder pod pás prišiel s cudzími jazykmi.“ Naučiť sa slová, ktoré sa inak píšú a inak vyslovujú, bolo extrémne náročné. Na prvú písomku z angličtiny sa Martin pripravoval ako na maturitu. „Chcel som, aby to bolo stopercentné. Dostal som dvojku a to ma položilo.“

Takmer všetko učivo sa zakladalo na textoch. Martina sklamalo, že ani nadmerné úsilie sa nevyplácalo. Na školu úplne zanevrel. „Na gymnáziu som bol nepríjemný, chodil som poza školu. Bola to moja revolta, útek od toho, čomu som nerozumel.“

Zásadný obrat

Trochu sa to vyjasnilo v puberte, keď pri sledovaní Show Billa Cosbyho zistil, že jeho problém má meno. „Jedna z postáv mala podobný prístup k štúdiu ako ja. Bol to inteligentný chalan, ale čítanie mu

nešlo. Opisoval, ako sa cíti, a veľmi to sedelo s tým, čo som prežíval. Vyšlo najavo, že má dyslexiu. Pre mňa to bolo nové slovo. Spýtal som sa rodičov, či ju mám tiež, a oni mi to potvrdili. Pocítil som zvláštnu zmes hnevu a úľavy. Ako keď vo vetre visíte na lane a viete odkiaľ fúka, ale netušíte, čo s tým.“

Za dyslexiu sa hanbil a v škole ju nespomínal. Denno-denne sa tam presviedčal, že nie je dostatočne dobrý. „Pripravilo ma to o veľa možností a radosť. Myslel som si, že sa nemôžem mať rád. Dlhو som si ne-dokázal dopriať bežné veci – vyspať sa, chutne sa najesť, mať záľuby. Pomohlo by mi, keby ma niekto upriamil na to, čo mi išlo dobre a povedal, že zvyšok síce musím preskákať, ale nejako to zvládneme. V takom prípade by až tak nezáležalo na tom, ako je nastavený školský systém. Mal by som väčšiu šancu mať sa rád taký, aký som.“

Dyslexiu teraz vníma ako súčasť svojej rôznorodosti, ktorá sa môže stať prínosom pre ostatných. K tomuto obratu došiel na vysokej škole. Rozhodol sa pre výtvarný smer, hoci kreslením dovtedy len zahŕňal čas na vyučovaní. Na grafický dizajn na VŠVU ho zobrali na tretí pokus. Vtedy si už mohol vyberať, lebo sa dostal na dve ďalšie školy. Svoje rozhodnutie neľutoval. „Mohol som robiť na zadaní podľa seba. Mal som podporu pedagógov a vedomie, že buď to prejde hodnotiacimi kritériami, alebo sa rozlúčime. Táto sloboda mi veľmi vyhovovala.“

Vysoká škola mu dala miesto a čas, a bolo na ňom, ako to využije. „Poriadne som to vyžmýkal. Nechcel som len ukázať, že som dobrý, ale sám zistiť, kam až to môžem posunúť. Dovtedy som ledva prechádzal a zrazu som bol vzorný študent.“

V bakalárskom ročníku vytvoril Dyscont, písmo pre dyslektikov, ktoré testoval sám na sebe. Inšpirovala ho kamarátka, ktorá mu ukázala vtedajšie písmo pre dyslektikov. „Vôbec na mňa nefungovalo a ona navrhla, nech skúsím vytvoriť také, ktoré by sa dobre čítalo mne. Pustil som sa do toho. Sústredil som sa na všetko negatívne, čo sa mi pri čítaní deje, čo tieto symptómy zmiernuje, čo ich zvieratňuje.“ Čítal rôzne texty v rozličných písmach, sadzbách, veľkostiach. Ako kľúčové sa ukázali kostra

písmena, riešenie jeho vnútorných priestorov, kontrast písma, ale aj veľkosť medziriadkových priestorov a dĺžka viet.

Biele miasta

Zistil, že pri dyslexii sú veľmi podstatné biele priestory písmen. V bežnom písme sú vo viacerých písmenách rovnaké, preto ich zmenil tak, aby sa dali ľahko rozlíšiť. Pre vizuálny stres je dôležitý kontrast a sadzba, distribúcia čiernej hmoty. Tradične sú hrubé časti v písme vertikálne a tenšie sú horizontálne, čo prispieva k zlievaniu písmen. V Dysfonte Pro, ktorý by mal byť časom verejne dostupný, je to naopak.

Martin si myslí, že jeho dyslexia by nehrala až takú rolu, keby sa nemusel naraz učiť písané aj tlačené písmo a hneď rozlišovať veľké a malé písmená. Predstavuje si, že primerane veku by sa s písmom mohli zoznamovať už škôlkari. Začali by hrou s jednoduchými tvarmi písmen, ktoré by mohli chytiť do ruky, ohmatať ich a tak ich lepšie spoznať. Zároveň by ich mohli ukladať do špeciálnej čítačky, ktorá by k nim priradila zodpovedajúci zvuk. Takto by deti zistili, že písmo má vizuálnu a zvukovú časť. Pokusom a omylom by mohli dôjsť až k tomu, že zložia svoje meno. „Učili by sa vlastným tempom,“ hovorí Martin. „Prirodzenú radosť, s ktorou by k tomu pristupovali, by neskôr preniesli do školy, kde by písmo rástlo spolu s nimi.“ Začínali by s verzickou, ktorú spoznali pri hre s čítačkou, a postupne by sa dostali k iným typom písma.

Čítanie a písanie Martin považuje za dôležitý kultúrny benefit. V dobe, keď je všetko strašne rýchle a pripadajú nám dlhé aj päťsekundové videá, strácame schopnosť sústrediť sa a ísť do hĺbky. Text to stále prináša. „Verím, že o pár rokov budeme mať také nástroje, aby cez web kameru rozoznali, ako človek fixuje text, na čom sa zastaví, kde spraví chybu. Na základe takýchto testov prispôbia písmo, zalomenie, kontrast každému tak, aby čítal s čo najväčším porozumením, rýchlosťou a výdržou,“ opisuje. „Bude to fungovať pre slabozrakých, dyslektikov aj super rýchlych čitateľov.“

NOTA BENE

10 2023

Príbeh

21

Učenie ako zážitok

Dagmar Gurová

Mária Mühl

*Rozprávajte sa so svojim dieťaťom o tom, čo ho zaujíma.
Pýtajte sa, čo si o tom myslí, či už niečo podobné pozná.
Odpovede môžete hľadať spoločne.*

Aj keby vaše dieťa chodilo do školy zaseknutej v dávno prekonaných postupoch, môže sa učiť inak. Podťe spolu objavovať, skúmať, hrať sa a to, čo možno sa aj vám v detstve zdalo ako nepríjemná povinnosť, sa zmení na obľúbený rodinný čas.

Čím skôr začnete, tým jednoduchšie a prirodzenejšie to pre vás všetkých bude. „Naše výskumy ukazujú, že už medzi deťmi v materskej škole sú veľké rozdiely v jazykovej gramotnosti,“ hovorí Kamila Urban z Ústavu výskumu sociálnej komunikácie SAV. Oveľa väčší ná-

skok majú deti, ktoré si s rodičmi bežne čítajú a rozprávajú sa o tom, čo prečítali.

Na otázkach záleží

„Aj s veľmi malým dieťaťom možno debatovať o knižke. Spýtajte sa

ho, čo, kde, kedy, ako sa v príbehu stalo. Dajte mu možnosť, aby považovalo, prečo sa to stalo a čo by sa mohlo diať ďalej,“ radí odborníčka.

„Výskumy ukazujú, že tieto deti majú v piatich-šiestich rokoch oveľa lepšie porozumenie, čo sa potom ľahko prenesie do školy a čitateľskej gramotnosti, ktorá je základom učenia.“

Rozprávať sa nemusíte len nad knihami. Veku primerané otázky a spoločné bádanie by sa malo týkať všetkého, čo dieťa zaujíma. „Môžete sa baviť o tom, ako funguje bager na stavenisku alebo odkiaľ sa vzala búrka, ktorá vás zastihla na výlete. Pýtajte sa, čo si o tom dieťa myslí. Ako to chápe, s čím si to spája, či už niečo podobné pozná.“

Nepotrebuje na to encyklopedické vedomosti. Ak niečo nevie, pokojne to priznajte a navrhňte dieťaťu, aby ste si informáciu spoločne vyhľadali a skúsili jej porozumieť. Môže to byť zážitok, ktorý stmelí celú rodinu.

Podobne môžete pokračovať so školákmi. Už od prvého ročníka by mali v texte vyhľadávať slová, ktoré nepoznajú, a pokúšať sa odhaliť, čo znamenajú. Kto sa to nenaučí a neznáme slová ignoruje, môže prísť o celý kontext prečítaného.

„Staršie deti by mali vlastnými slovami vysvetľovať, čo čítali. Prepájať to so svojimi skúsenosťami a s tým, čo sa učili na inom predmete. Dohľadať si ďalšie informácie na internete a čo sa dá, vyskúšať si aj v praxi.“

Overené vedou

Takéto učenie sa zakladá na vedeckých poznatkoch. Švajčiarsky psychológ Jean Piaget už v 50. rokoch razil myšlienku, že dieťa nie je pasívnym príjmateľom vedomostí. „Zo svojho okolia si samo vyberá podnety, ktoré ho zaujímajú. Venuje im pozornosť, energiu, je motivované zistiť o nich viac, a tak sa učí,“ vysvetľuje Kamila Urban. „Piaget prišiel aj s tým, že kognitívne schopnosti – myslenie, pamäť, pozornosť, vnímanie sa vekom vyvíjajú. K deťom v rôznom veku teda nemôžeme pristupovať rovnako.“

Menšie deti potrebujú čo najviac názorných ukážok. Reálne zobrazť do rúk to, čomu sa snažia porozumieť. K abstraktnému vysvetľovaniu možno podľa Piageta prejsť až od 11 – 12 rokov.

Pre učenie je zásadná aj meta-kognícia. Zhodnotenie vlastného

myslenia, pamäte, schopností. Uvedomenie si toho, v čom som dobrý alebo dobrá, v čom sa treba zlepšiť a ako v tom čo najlepšie napredovať.

Pedagogika v zahraničí sa už dávnejšie zameriava na rozvoj metakognície, vďaka čomu deti samé prichádzajú na to, ako sa efektívne učiť. Výsledkom je lepšie porozumenie čítanému textu. Deťom sa viac darí aj v matematike a v prírodovedných predmetoch.

Ostrovčeky zmeny

„Na Slovensku sme sa k tomu ešte úplne nedostali. Z dát štátnej školskej inšpekcie vieme, že sú veľké priepasti medzi tým, ako ktorí učitelia pristupujú k výučbe,“ hovorí Kamila Urban. „Niektorí ešte používajú štátne vzdelávacie programy z 90. rokov alebo zo začiatku milénia. Len malé percento učiteľov prenáša do výučby to, čo sa práve naučili na pedagogických fakultách alebo vzdelávaniach a seminároch.“

Pripraviť a viesť vyučovanie tak, aby deti na hodinách naozaj rozmýšľali nad učivom, sami sa ho snažili pochopiť a reprodukovat, je náročné. Sťažiť to môžu aj kolegovia, ktorí takéto zmeny nepodporujú. „Predsa však sú školy a učitelia, ktorí to robiť chcú. Takéto ostrovčeky sú naprieč Slovenskom. Ak sa majú rozšíriť, potrebujeme ešte viac nadšencov, ktorí tej zmene veria. Dobre ich vyškoliť, aby to vedeli robiť a nadchli aj ďalších učiteľov. Keď uvidia, že to funguje, bude to jednoduchšie,“ myslí si Kamila Urban. „Treba spraviť aj systémové zmeny. Stanoviť si, čo deti musíme naučiť, ale tak, aby tomu rozumeli.“

Učiteľom odporúča začať s novinkami postupne a overovať si, či žiaci takto učivu lepšie porozumeli. „Už teraz sa na školách používa veľa dobrých metód, ale ich potenciál sa často nevyužije naplno.“ Tak ako u nás sa aj v západnej Európe alebo v USA učitelia na začiatku roka pýtajú žiakov na zážitky z prázdnin. „Nezaujíma ich však len to, kde boli, ale čo sa tam naučili a ako to dokážu priblížiť svojim spolužiakom. Takéto rovesnícke učenie je pre deti veľmi motivujúce. Novú tému im vysvetľuje niekto na ich úrovni, a pritom sa aj najlepšie ukáže, či jej sám rozumie,“ hovorí Kamila Urban.

Pre dobrého učiteľa je to tiež príležitosť, ako zapojiť ďalších žiakov. Môže sa spýtať, kto zažil niečo podobné, a nadviazať na to súvisiacim učivom. „Nevadí, že podľa plánu by ho mal preberať až o dva mesiace. Deti zaujal a teraz to môže využiť.“

Čo bolo v škole?

Aj najmodernejšie prístupy rátať s tým, že niečo sa treba naučiť naspamäť. Pre ucelený obraz potrebujeme vedieť určité fakty, napríklad dôležitú historickú udalosť zaradiť minimálne do správneho storočia. Zapamätávanie funguje niekoľkonásobným opakovaním informácie. Osvedčili sa aj mnemotechnické pomôcky.

„V dnešnej dobe si takých faktov potrebujeme pamätať čoraz menej. Musíme však vedieť, kde chýbajúcu vedomosť získať,“ hovorí Kamila Urban. V bežnom svete sme obklopení rôznymi textami – pravdivými, polopravdivými i nepravdivými. Na ich rozlíšenie potrebujeme mať rozvinuté kritické myslenie. Už deti by mali vedieť, ako postupovať pri overovaní informácií.

Najviac energie by sa malo venovať premýšľaniu o tom, ako veci fungujú, čo ich spôsobilo, k čomu sa to dá prirovnať, aby sme jav či udalosť mohli zasadiť do kontextu. „Aby boli žiaci a žiačky schopní prepájať množstvo rôznych informácií, mali by ste sa s nimi veľa rozprávať,“ radí odborníčka.

Žiaci sa napríklad naučia, v ktorých rokoch bola prvá svetová vojna. Vlastnými úvahami a spoločnou debatou by potom mali prísť k tomu, čo vojne predchádzalo, čo ju vyvolalo, čo prispelo k tomu, ako dopadla, a čo by sa mohlo udiat, keby zvíťazila protistrana. Učiteľ by to mal na záver zhodnotiť, aby žiakom podal správnu interpretáciu. Takto budú rozumieť súvislostiam, naučené si dlhšie uchovávajú a dokážu na to nadviazať.

Keď dáte dieťaťu vhodné otázky, možno ho dokážete nadchnúť aj pre to, čo ho dovtedy nezaujímal. Na otázku, čo bolo v škole, sa pravdepodobne dozviete, že nič. Úplne iný rozhovor môžete viesť, ak sa pýtate: čo ťa dnes v škole najviac zaujalo, čo z toho, čo si sa dnes naučil alebo naučila, ťa prekvapilo? Je dosť pravdepodobné, že potom budú mať väčšiu chuť skúmať svet.

Neviditeľné krajiny

Lucie Römer

Michal Hančovský

Rozprávanie o klimatickej zmene prostredníctvom zvukov priviedlo dokumentaristu Iva Bystřičana k poznaniu, že všetko je súčasťou nás a my sme súčasťou všetkého.

Nový dokument českého dokumentaristu Iva Bystřičana privádza diváka do uhoľnej elektrárne, na farmu, kde rastú šaláty bez hlíny, aj k sopkám a ľadovcom Islandu. Tieto miesta spojené s klimatickou zmenou Ivo intenzívne počúva. A o ich zvukoch uvažuje s filozofom, hudobníkmi a ďalšími expertmi. Čo o sebe tie miesta hovoria? A čo hovoria o nás a o spoločnosti? Film môžete vidieť online a čoskoro aj v Bratislave.

Náš rozhovor prebieha vo vašej kuchyni v Kolíne. Aké zvuky v tejto chvíli vnímate?

Vrčanie chladničky, ktorá spotrebováva momentálne veľmi drahú elektrinu. Šumenie stromov, to ma upokojuje. Lebo viem, že aj v súčasnej situácii sú tu ešte stále stromy, ktoré majú listy. A to nie je úplne automatické. Som aj rád, že počujem vlastný dych. Ubezpečuje ma to, že ešte žijem. Expedície spojené s filmom boli veľmi intenzívne. Zvýšili mi citlivosť na zvuky.

Ako vám napadlo rozprávať o klimatickej zmene prostredníctvom zvukov?

Téma úlohy a prežívania človeka na planéte, ktorej klimatické pomery sa pravdepodobne jeho pričinením menia, ma už dlho zaujíma. Vnímam ju ako v súčasnosti najdôležitejšiu tému ľudstva. S mojou partnerkou Terezou sme dlho rozmýšľali nad tým, ako ju uchopiť, aby vzniklo niečo, čo bude prekvapivé a nové aj pre nás (Tereza Swadoschová film produkovala, pozn. red.). Po rokoch tvorby ma už nebaví využívať audiovizuálne médium ako ilustráciu vlastných téz alebo téz niekoho iného. Ide mi skôr o hľadanie. Čím ďalej, tým viac si myslím, že až keď som svojou tvorbou prekvapený ja, môže byť prekvapený aj niekto iný. Uvedomili sme si, že aj my sami sme pohľtení obrazmi klimatickej krízy a jej prejavov, všetkých tých topiacich sa ľadovcov a fotiek oblastí, ktoré sa menia na púšte. Tieto obrazy apokalyptickej hrôzy sa stále opakujú. Nič už s nami veľmi nerobia, otupeli sme. A potom nám došlo, že zvnútra tých vecí, ktoré na obrázkoch nie je ani vidieť, niečo vychádza. Nejako sa správajú. Obraz je schopný vnímať povrch, ale zvuk nám umožňuje ísť k jadru. Všetko živé väčšinou vydáva

nejaký zvuk. Zvuk je jedným zo znakov života. O fungovaní vecí vieme veľa z čísel, textu, obrazu. Zvukom sa k nim pritom môžeme priblížiť oveľa hlbšie.

Inšpirovali ste sa niekde?

Veľa som premýšľal okrem iného nad textami filozofa Lukáša Likavčana o infraštruktúrach technologických objektov a o ich vzťahu k ďalším prvkom spoločnosti. Provokuje napríklad k úvahám nad tým, že infraštruktúry určitým spôsobom existujú bez ohľadu na naše zámery, zamýšľané funkcie a spôsoby užívania. Majú nejaký vlastný život. Aj keď všeličo dokážeme predvídať, sú veci, ktoré predvídať nedokážeme. Napríklad postavíme atómovú elektráreň a neskôr vyschne rieka, ktorá ju má chladiť. Zrazu tá infraštruktúra funguje úplne iným než predpokladaným spôsobom.

Aké prostredia ste sa rozhodli zachytiť a prečo?

Vybrali sme si Island a Česko, teda v energetickom zmysle dve veľmi kontrastné krajiny. Všetkých osem lokalít má nejakú súvislosť s klimatickou krízou. Sú spojené s energetikou, správou krajiny alebo poľnohospodárskou výrobou. Nakrúcali sme v Žarošiciach na južnej Morave, kde sa ťaží plyn a ropa, a zároveň tam plánujú ukladať uhlík z ovzdušia. Ďalší príbeh je umiestnený do Kalov, na hydroponickú farmu, kde kombinujú pestovanie rastlín s chovom rýb. Ukazuje, ako môže vyzeráť poľnohospodárstvo bez pôdy. Prírodná rezervácia neďaleko Milovic ilustruje, ako môže zdvihnúť lokalita, ktorú predtým využívala armáda. Vracajú sa tam zubry, bizóny, rôzne rastliny a stromy. Tušimice, uhoľná elektráreň, je zas miestom, kde sa končí a začína naša debata o uhoľnej kríze. Veľa som sa tam naučil o infraštruktúrach a o tom, ako je do nich zakódovaná politika.

A na Islande?

Tam sme nakrúcali vo vodnej elektrárni. Na prvý pohľad je čistá. Ale budovanie vodných elektrární na Islande zároveň prispieva k rozvoju ťažkého priemyslu, napríklad spracovaniu ocele. Vo filme máme aj zábery z aktívnej sopky Fagradalsfjall, ktorá do ovzdušia vypúšťa veľa oxidov síry a ďalších plynov. Sú vlastne

veľmi podobné tým, ktoré my umelo produkujeme v Tušimiciach. Nakrúcali sme aj zvuk lagúny z ľadovca Fjarsaldon, geotermálnej elektrárne a miesta, kam uhlík z ovzdušia ukladajú. Oxid uhličitý tam pumpujú pod zem. Reaguje s bazaltovým podložíom a v zrýchlenom procese sa tam vytvára nová hornina. V prirodzených podmienkach prírody by ten proces trval stovky rokov.

Takže ani na Islande nepôsobili zvuky miest klimatickej zmeny nijako ružovo?

Island funguje ako energetický startup. Snaží sa zdanlivo zelenými zdrojmi elektriny vyrobiť čo najviac energie, ktorú potom môže lacno predávať. Predstavte si mesačnú krajinu, kde do údolia umiestnia priehradu a zalejú to vodou. Je tam pokoj až mŕtvo, vtáci tam nespievajú, ale keď ponoríte do vody hydrofón, zrazu všetko ožije. Zistili sme, že to, čo sme tam počuli, boli bubliny metánu. Spôsobuje oveľa silnejší skleníkový efekt ako CO₂. Takže tá priehrada ukrýva neviditeľné riziko. Ukazujeme kontrast: to, čo vidíme, a to, čo počujeme, sú často veľmi rozdielne veci. Do istej miery tak film narúša zidealizovanú víziu Islandu, pretože aj tam podriaďujú mnohé veci komerčným záujmom. Ani v jednej krajine teda neexistujú finálne riešenia, na ktoré by sme sa mohli spoľahnúť. Musíme si zvyknúť na to, že každé nové riešenie so sebou prináša nové riziká. S týmto faktom budeme musieť žiť neustále. Riziko je prirodzenou súčasťou fungovania všetkého. Pristúpiť na to znamená nepovažovať ho neustále za hrozbu a nebyť pod tlakom, že sa kedykoľvek môže čokoľvek pokaziť.

Akou metódou ste zvuky zachytávali?

Vybrali sme si metódu field recordingu, čo je vzletný názov pre nahrávanie vonku. Výsledok je závislý od kvality a druhu prístroja. Mali sme vysoko citlivé mikrofóny, ktoré sa dajú ponoriť do vody alebo zavŕtať do zeme a sú schopné zachytiť aj zvuky, ktoré ľudské ucho nepočuje.

V akom zložení ste na expedíciu vycestovali?

Zúčastnili sa na nej filozof Lukáš Likavčan, field recordisti Sara Pinhe-

iro z Portugalska a Magnús Bergsson z Islandu, islandský umelec Pan Thorensen a hudobník Václav Havelka z kapely Please The Trees. Celý tím vždy počúval dané miesto spoločne a každý z nás sa pritom snažil zo svojej perspektívy rozmyšľať nad tým, čo nám zvuky hovoria. Čo z nich môžeme vyvodiť o podstate vecí, o nás a našom vzťahu k nim, o budúcnosti ekonomiky, politiky. Zároveň sme zbierali podklady pre album, ktorý hudobníci potom vystavali okrem iného aj zo zvukov z terénu.

Čo malo byť cieľom nakrúcania?

Chcel som sa zamerať na ambivalentnú infraštruktúru a snažil som sa pochopiť, čo nám hovorí prostredníctvom zvuku. Prostredníctvom veľičiny, ktorú vnímame ako banálnu, nevenujeme jej pozornosť. Preto nám ponúka nové podnety. A nové podnety prinášajú nové myšlienky. Želal by som si, aby to ľudia vzali ako možnú inšpiráciu pre vlastné aktivity. Nemá cenu žiť život dookola stále rovnako. Niekedy má zmysel podniknúť niečo zdanlivo nepraktické a bláznivé. Vziať deti, dať im na uši slúchadlá a vyraziť s citlivým mikrofónom počúvať les. Podľa mňa našej spoločnosti veľmi chýba predstavivosť a schopnosť fantazírovať. Pritom práve z nich pramenia nové veci a nové riešenia. Aj ak nie sme profesionáli alebo školami certifikovaní umelci, môžeme technológie využívať kreatívne. Takáto zmyslová skúsenosť nám umožní intenzívnejšie vnímať svet ako prepletenec vzťahov.

Čo nové ste pri skúmaní zvukov tých miest zistili vy osobne?

Napríklad, že zvuk nemá hranice. Dokáže ho zabrzdiť vákuum, ale to nie je práve bežné prostredie. Ak zvuk nemá hranice a prestupuje všetkým, upozorňuje nás, že sme všetci so všetkým prepojení. A to je iná poloha, než keď o sebe premýšľame ako o indivíduu. Naša hranica nie je iba telesná. Naše zvuky sa šíria ďaleko od nášho tela. A práve tak nami prestupujú zvuky z nášho okolia. Uvedomenie si toho môže viesť aj k zmene vnímania nášho miesta v spoločnosti. Ilúzie, že sme zvrchované subjekty, indivídua striktne od všetkého oddelené. Pretože zvuk hovorí, že tak to určite nie je. Napríklad tu v centre Kolína máme

uhoľnú elektráreň. Z hľadiska tejto optiky je istým spôsobom súčasťou mňa a ja som súčasťou nej. Nie je to iba pseudofilozofický blábol. Jej zvuk plynie až ku mne, prestupuje mnou. Môže to znieť veľmi abstraktne, ale prostredníctvom zvukov môžeme uvažovať aj nad témami komunity, občianstva. Skúste si napríklad predstaviť susedský spor o vyrúbanie stromu na ulici. Keby prišli všetky zúčastnené strany na celý deň strom pozorovať, počúvať, nakresliť ho alebo ho objímať, bol by ten spor stále taký ostrý? Boli by ho schopné na základe zmyslovej skúsenosti vnímať aj inak než ako vec, ktorá jednému poškodzuje múrik a druhému z nej padá lístie na záhradku.

K filmu máte veľmi dobre pracovaný web futurelandcapes.cz s podcastom s úvahami Lukáša Likavčana, terénymi poznámkami, krátkymi filmami, tipmi na rôzne rituály a hudobnými nahrávkami. Prečo taký veľkorysý obsah?

Chceli sme, aby na tom webe mohol každý ísť natoľko do hĺbky, nakoľko má práve čas. Zároveň chceme inšpirovať divákov, aby sa vystavovali zmyslovým skúsenostiam a skúšali rôzne spôsoby na ich zaznamenávanie a spracovávanie. Či už len pre seba, alebo aj pre iných.

Ako si môže človek zvuky viac uvedomovať v bežnom živote?

Stačí zastaviť sa a zamerať na ne pozornosť. Svoje deti občas upozorňím: počujete? Ide vlak. Zatiaľ ho nevidíme, ale blíži sa. Inokedy sa môžeme na prechádzke zamerať na štruktúru vecí. Aký povrch má kameň? Aký pôda? Čo strom? A občas si so zatvorenými očami siahnuť na tie najjednoduchšie veci. Verte mi, je to zábava.

Mnohé vaše predchádzajúce dokumenty sú pomerne provokatívne. Bolo ťažké dostať sa na také citlivé miesta, ako je elektráreň?

Trochu som sa toho bál, ale väčšinou nebolo. Možno je to tým, že nahrávaniu zvuku nie je prisudzovaný taký podvratný potenciál. Asi ho vnímajú z hľadiska prezentácie bezpečnejšie. Ale vlastne ani film, ani ďalšie časti tohto projektu sme neplánovali ako kritiku. Úprimne,

ja nedokážem na základe počúvania uhoľnej elektrárne jednoznačne kritizovať napríklad fosílnu energetiku, keď je to niečo, na čom bola spoločnosť desaťročia závislá. Kritika konzumenta za jeho spotrebiteľské správanie je veľmi problematická napríklad v tom, že sa to nejakého systému infraštruktúry narodil alebo prisťahoval a je pre neho ako jednotlivca nereálne ho svojím správaním zmeniť.

Čo očakávate, že divák urobí, keď si pozrie váš film?

Dúfam v záujem o zvýšenie vlastnej citlivosti. Myslím, že z toho môže vzišť aj záujem angažovať sa vo veciach, ktoré nás obklopujú. Napríklad vo svojej obci. Ktovie, možno niekto tu v Kolíne vymyslí napríklad prehliadky mestskej energetickej infraštruktúry pre deti, aby videli, ako vlastne funguje energetika obce a aké má vrstvy. Zistia, ako vyzerá a akí sú ľudia, ktorí tam pracujú. Efekt takých prehliadok nemusí byť okamžitý. Nemusíme tu zrazu všade mať napríklad veterné turbíny. Ale deti budú vedieť, že v budúcnosti budú ony rozhodovať o takýchto riešeniach. Niekedy zdanlivo drobný podnet vzbudí predstavivosť a povzbudí k aktivite.

Čo robíte vy sám inak na základe skúseností z nakrúcania Neviditeľných krajín?

Mám dve deti. Snažím sa ich viac viesť k tomu, aby sa správali k svojmu okoliu s rešpektom. Všetko je našou súčasťou a my sme súčasťou všetkého. A viac teraz svet počúvam.

Na akom filme teraz pracujete?

Chystám dokumentárnu sériu pre Českú televíziu o drogách, premenách spoločnosti vo vzťahu k drogám a o tom, čo potreba užívať drogy o spoločnosti vypovedá. Globálne narážame na to, že kriminalizácia a represívna politika nikam nevedú. Myslím, že sme v určitom bode zlomu. Za legalizáciou môže číhať komercializácia a instantná produkcia eufórie, takže opäť problém. Uvažujem aj nad dokumentom odtiaľto z Kolína, ktorý by mapoval tunajšiu klimatickú stratégiu. Kolín leží v Polabí, ktoré patrí medzi najviac suchom postihnuté oblasti v Česku.

Čudesný cirkus

Mária Mühl

Divadlo bez domova spája ľudí, otvára možnosti, zbližuje, buduje sebadôveru. Tento výnimočný projekt prináša do života kultúru a svetlo.

Patrik uchopí Denny okolo hrude, zdvihne ju z invalidného vozíka a opatrne ju posadí do auta. Zuzka sa s úsmevom opiera o barle, Jošua rýchlo fajčí poslednú cigaretu. Je piatok ráno a ne-tradičná skupina divadelníkov odchádza do Námestova na festival Slanický ostrov divadla. Po takmer štvorhodinovej ceste autom prichádzame k brehom Oravskej priehrady. Cítíme sa ako pri mori. Divadlo bez domova hrá večer svoje cirkusové predstavenie Madraš na nezvyčajnom mieste. Nakladajú scénu, kostýmy, invalidný vozík na loď, ktorou sa plavia na ostrov uprostred priehrady.

Odsvätený kostol sa počas multižánrového festivalu premieňa na divadlo a vytvára magický priestor pre hercov aj pre divákov. Keď vystupujeme na zelenom ostrove, je cítiť nadšenie, očakávanie aj netrepezlivosť.

Hry pre rôznorodých

Herci Divadla bez domova sú zvyknutí hrať v rôznych nedivadelných priestoroch, ako sú väzenia, úrad vlády, psychiatrické liečebne, školy. „Ja mám rada, keď je veľa divákov, vtedy vôbec nemám trému. Keď je málo, som veľmi

nervózna,“ priznáva sa Bei, ktorá hrá spolu s Dadou dvojčku vo svojom cirkusovom čísle.

Divadlo bez domova spája ľudí z niekoľkých marginalizovaných skupín do jedného fungujúceho celku. Na začiatku, pred sedemnástimi rokmi, väčšina hercov boli ľudia bez domova. Dnes tu majú svoje miesto zdravotne znevýhodnení, ľudia s psychiatrickými diagnózami či po výkone trestu. Každý herec má za sebou silný príbeh, ale spája ich umenie. Zuzka, ktorá bez pomoci neprejde ani krok, cestuje na skúšky aj predstavenia z Nitry do Bratislavy. To je láska

k divadlu. „Tým, že sme takí rôznorodí, vymýšľame hry tak, aby sme v prípade potreby mohli niektorú postavu vynechať, nahradiť a predstavenie sa nezruší. Väčšina našich hier je aj preto autorská. Cirkus Madraš je iný. Vznikol podľa originálnej hry Cirkus Šardam od Daniila Charmsa. Je to také vtipné, surrealistické, a vďaka tomu sme sa mohli pohrať s postavami a prispôbobiť sme ich nášmu tímu a rozličným telesným obmedzeniam. Dnes napríklad chýba jeden herec a tak hráme všetci traja, ktorí vedieme divadlo,“ vysvetľuje jedna zo zakladateľiek Divadla bez domova, spisovateľka a autorka viacerých hier Uršula Kovalyk. „Väčšina divákov nevie odhadnúť, kto z akého prostredia pochádza. Sme pekne oblečení a nedá sa zistiť, kto je práve tým človekom, čo nemá domov. Stierame predsudky. Divadelnú prácu prispôbujeme podmienkam každého jedného herca.“

Posúvajú hranice

Práve večerné predstavenie na Slanickom ostrove divadla je jasným dôkazom. Mnohí diváci netušia, čo môžu očakávať. Hľadisko v kostole je plné. Bei sa

dnes bude hrať dobre. V Cirkuse Madras, ktorého meno vymyslela herečka Zaja a je to originálny názov predstavenia povedaný odzadu, sa postupne striedajú extravagantné cirkusové čísla. Miro, ktorý predáva časopis NOTA BENE a vyštudoval na vysokej škole hru na hobojo, hrá profesionálne na klavíri prapravnuka Mozarta. Zuzka sa premení na divokú šelmu a vďaka štvornožkovaniu nepotrebuje na javisku používať barle. Na scéne sa objaví klaun Barát, ako všetci familiárne volajú Štefana. „Najradšej mám túto postavu, dokážem sa do nej najviac vžiť. Hrám v divadle takmer osem rokov. Baví ma robiť ľuďom radosť. Vytrháva to zo stereotypu. Trénujem si aj pamäť. Najradšej mám začiatok cirkusu, to je taká šou! A potlesk. Keď nás diváci odmenia,“ usmieva sa klaun. Väčšina hercov sa zhoduje v tom, že najviac si cenia dobrý kolektív. Pridáva sa Jošua, ktorý je prezlečený za fakíra a necháva zmiznúť v čarovnej skrinke napríklad aj telefón diváka. „Nezabíjam čas po krčmách, radšej som v divadle. Pomáha mi to prekonať samotu. Dvadsať rokov som žil na ulici a dnes aj vďaka divadlu bývam v nájomnom byte,“ nadšene rozpráva Jošua.

To je aj jeden zo snov zakladateľov. Aby si herci prostredníctvom divadla dokázali nájsť bývanie. „Keď sa divadlom môže živiť pani Studenková, prečo by sa nemohli aj naši herci?“ pýta sa s úsmevom Uršula.

Herci s vedúcimi divadla sa stretávajú na skúškach dvakrát do týždňa v priestoroch prenajatých od mesta. Pravidlá sú jasne dané. Kto chce hrať, musí ich dodržiavať, inak nemôže byť na skúške a potom ani na predstavení. Najväčší problém spôsobujú závislosti. „Zlyhávajú je bežné. No herci vedia, že sa môžu kedykoľvek vrátiť. U nás majú dvere otvorené. Niektorí majú pauzu tri týždne, iní aj štyri roky. My ich však čakáme a oni to vedia,“ hovorí o fungovaní rôznorodej skupiny s odlišnými osobnými traumami druhý zo zakladateľov projektu Patrik Krebs.

Na vlastné nohy

Ako neherci si môžu dovoliť chyby, na javisko však prinesú plnohodnotný kultúrny zážitok, ktorý dokáže prekva-piť nejedného diváka. „Mať svoje vlast-né divadlo je perfektné, málokomu sa to podarilo, veď aj na Broadwayi je ich

málo. Staráme sa oň, bojujeme zaň a pritom sme slobodní. Dokážeme tak vymyslieť aj to, čo by sa bežne na javisku asi neobjavilo. Posúvame hranice divadla.“ Divadlo sa okrem umenia stalo aj určitým druhom terapie a nadobudnutia stratenej istoty v komplikovaných životných situáciách. Mali hercov aj priamo z ulice alebo zo základných chatiek. Dnes všetci žijú buď v ubytovniach, alebo v sociálnych bytoch. Za každú skúšku i predstavenie dostávajú honorár. Darí sa im prepájať ľudí a otvárať nové obzory. „Sami k sebe sa učia by citliví. Nastal u nás veľmi zaujímavý moment. Keď sa ku nám pridali zdravotne hendikepovaní herci, niektorí ľudia bez domova začali pre nich robiť asistentov“, hovorí Tomáš Kubiš, ktorý pracoval ako sociálny pracovník pre ľudí bez domova a dnes sa naplno venuje divadlu.

Na festivale zaskakoval za herca, ktorý neprišiel na skúšku, a tak nemohol ísť ani na festival. V divadle je momentálne desať stabilných hercov. Niektorí, ako napríklad Jošua, patria medzi tých úplne prvých a hrajú už viac ako pätnásť rokov. Starnú. Iní majú pauzu, piati zomreli. To je vždy ťažká rana pre divadlo. Aj preto sa snažia predstavenia robiť tak, aby ich vedeli odohrať v rôznych podobách.

Výnimoční

„Kamarát, ktorý tu hrá, ma raz pozval do divadla. Myslela som si, že to bude amatérske. To nemám rada. Videla som predstavenie Oktagon, kde boli filmové zábery, bolo to premyslené, nebolo to gýčové. Neskôr som sa dozvedela, že sme alternatívne divadlo, no keď som pozvala mojich synov, tak povedali, že to nie je alternatívne, ale také klasické. Mám to tu rada. Zo začiatku som nechcela ani počuť, že vystúpim. Jedine, ak pre mňa vymyslia postavu, kde ma nebude počuť ani vidieť. Vymysleli mi takú, že som hrala speváčku, bolo vidieť môj tieň, bol pustený gramofón. Ja som len otvárala ústa a pohybovala som sa. Veľmi sa mi to zapáčilo a druhýkrát som už vystúpila normálne,“ opisuje svoj veľký pokrok Jela. Teší sa na premiéru novej hry Antigona, ktorá bude 25. októbra v Pistoriho paláci v Bratislave, kde má divadlo stálu scénu.

Na Orave pre hercov prichystali organizátori festivalu prekvapenie. Zabezpečili pre nich masérku, vizážistky,

kaderníčky a vytvorili pre nich malý wellness svet. Témou tohto ročníka festivalu bol Domov, a tak chceli aspoň na víkend dopriať ľuďom bez domova pocit, že spoločnosť na nich záleží a nie sú pre ostatných neviditeľní.

O to sa snaží aj Uršula, Patrik a Tomáš. Po každom predstavení nasleduje úprimná a otvorená diskusia divákov s hercami. „Chceme mať priamy kontakt. Aby ľudia mali šancu opýtať sa otázky, na ktoré predtým možno nemali odvahu. Naši herci sa tým tiež neformálne vzdeľávajú, učia sa formulovať svoje myšlienky a viesť rozhovor,“ vysvetľuje Uršula.

Úprimná odpoveď večer po predstavení od Denny, ktorá je ochrnutá, nevie príliš hýbať rukami a ťažšie sa jej rozpráva, dojala divákov. V cirkuse vystupuje ako baletka poetka a recituje báseň. „Patrik, Uršula a na začiatku aj Anka Grusková chceli spojiť rozličné svety, ľudí a ich hlas, ktorý až tak nemajú. Na mňa má tento super projekt aj psychologický účinok. Cez predstavenia môžem spracovávať veci, ktoré nikomu nepoviem, a možno aj vďaka nášmu predstaveniu sa v ňom nájdu ďalší ľudia. Tým, že sme tu takí rôzni, niekedy si poviem, že moje problémy nie sú až také, ako majú ľudia bez domova. Že moje problémy sú oveľa menšie. A možno oni si to povedia opačne. A to je super.“

Krása uprostred temnoty

Jana Čavojská

Fatimah Hossaini, Jana Čavojská

Fatimah Hossaini fotografovala Afganistan tak, ako ho nikto nechce vidieť: ako krajinu farebných látok, bohatých tradícií a odhodlaných žien, neviditeľných pod závojmí.

Afganistan opustili ešte jej starí rodičia a otec; on za sebou nechal svoju zem, ovocné stromy a odišiel do Pakistanu a odtiaľ do iránskeho Teheránu, aby tam začal nový život. Fatimah Hossaini sa narodila v Iráne, no nikdy tam nemala šancu stať sa Iránkou. Oficiálne bola stále Afgankou, s afganskými dokumentmi a občianstvom. Jej rodina navyše patrí k etnickej sku-

pine Hazarov. Tí čelia v Afganistane prenasledovaniu. „Spomínam si na situáciu v deviatom ročníku. Traja najlepší študenti mali postúpiť na výberovú školu. Bola som najlepšia v triede, no nevybrali ma. Namiesto mňa išla Iránka. Mojej mame povedali, že to preto, lebo ja Iránka nie som, že oficiálne som Afganka,“ spomína si Fatimah. „V Iráne som sa síce narodila,

vyrastala som tam, žila som v jeho kultúrnom prostredí, no pre nich som bola jednoducho osoba s afganskými papiermi. Z Afganistanu, o ktorom som nič nevedela.“

Hľadanie seba

Kvôli obmedzeniam, ktorým v Iráne čelila, začala Fatimah čoraz viac

myslieť na Afganistan. Najprv počúvala príbehy svojho otca. Rozprával jej o svojom rodnom meste, o ovocnom sade, pôde, o piesňach. Počúvala s ním tradičnú hudbu Hazarov. „Mojí rodičia robili všetko preto, aby sme sa v spoločnosti adaptovali. Otec mal malý biznis, mama bola doma, no mohla som študovať na dobrej strednej škole a na univerzite. Chceli mať zo mňa inžinierku. No hneď v prvom ročníku som pochopila, že inžinierka nebudem. Skončila som bakalára vo fotografii. Od malička som mala blízko k umeniu.“

Pozornosť Fatimah sa čoraz viac upriamovala na Afganistan. „Kvôli kríze identity, ktorú som v Iráne cítila,“ hovorí. „Nemohla som nájsť samu seba ako Iránku, tak som sa chcela hľadať v Afganistane. Chcela som zistiť, kam vlastne patríam.“ V roku 2013 cestovala prvýkrát do Kábulu. Potrebovala afganský občiansky preukaz, a tie vydávali iba v Kábule. Bol to jej prvý kontakt s krajinou a kultúrou, z ktorej pochádzala jej rodina. O dva roky neskôr začala fungovať medzi Teheránom a Kábulom. Najprv bývala u tety a sesterníc. Po roku si s dvomi kamarátkami prenajali byt. Fatimah začala učiť fotografiu na Kábulskej univerzite.

Afganci a Iránci si v niečom boli veľmi blízki, v niečom vzdialení. „Jazyk a kultúra sú podobné. No hlavne pre ženy je veľa rozdielov a v Afganistane stále existuje diskriminácia rôznych etnických skupín. Pre mňa ako príslušníčku etnika Hazara a ako umelkyňu bolo komplikované nájsť si v spoločnosti miesto. Lebo v konfliktnej zóne, akou je Afganistan, sa o umenie nikto nezaujíma. A ešte menej, ak to umenie tvorí žena.“

Príbeh textilu

Fatimah si vymyslela projekt práve o ženskej kráse. „Keď som ešte žila v Teheráne a hľadala som fotografie Afganistanu, nachádzala som len obrázky vojny a žien v burke. No existuje aj iný Afganistan. Ale ten nikto nefotografuje. Ja som zas nechcela fotiť vojnu a temné časy. Objavila som príbeh textilu. Príbeh farebných vyšívaných látok. Takú krásu vzorov a farieb ako tam som nevidela nikde inde na svete.“

Príbeh farieb je podľa Fatimah skutočnou realitou Afganistanu. „Keď

sa pozrieš na históriu mojej krajiny, zistíš, že život tam bol plný krásy a farieb. To, že médiá pokrývali len jednu tvár Afganistanu, bolo pre mňa veľmi smutné. Chcela som ukázať opak. Svetielko nádeje, ktoré tam ľuďom ešte zostalo.“

Fatimah cestovala na vidiek, do provincií, a objavovala tam krásne látky a klobúky, ktoré ženy vyrábali vlastnými rukami. Uchovávali tak tradície a kultúru svojich etníc. „Mám napríklad klobúk z Daikundí, odkiaľ pochádzajú rodiny mojich rodičov. Vyrobili ho ženy z vidieka. Žijú štrnásť hodín cesty od najbližšieho mesta a niekedy čakajú celé mesiace, kým tam niekto pocestuje na nákupy, aby im priviezol potrebný materiál. Dizajn pokrývky hlavy sa líši podľa toho, či je žena slobodná alebo vydatá. Fascinovalo ma, akú krásu dokážu tie ženy, ktoré žijú uprostred ničoho a v temných časoch, vyrobiť.“

V Kandaháre sa pohybovala v burke. Bolo jej jasné, akú pozornosť by vzbudila ako žena s fotoaparátom z etnika Hazara s odhalenou tvárou, ktorá tam fotografuje iné ženy. Fotografky zo Západu to mali vraj jednoduchšie. Na ulici ich nevnímali tak kontroverzne. Ľudia ich občas dokonca pristavovali, aby sa opýtali, odkiaľ prišli a čo v Kandaháre robia.

Bojovníčky

No ani fotografovanie v liberálnom Kábule nebolo jednoduché. Hoci tam Fatimah žila v období medzi rokom 2015 a obsadením krajiny Talibanom v auguste 2021, čo boli roky slobody a nádeje, nemôžeme tú slobodu porovnávať so slobodou európskych žien. „Pre afganské ženy stále platilo veľa obmedzení. No mohli sa vzdelávať, pracovať. Boli prítomné v každej sfére verejného života: na univerzitách, v umení, biznise aj politike. Majiteľkami mnohých kaviarní v centre Kábulu boli ženy. Na univerzite som mala viac študentiek ako študentov. Cítili sme nádej.“ No predsa nebolo jednoduché presvedčiť ženy, aby pózovali pred objektívom. Preto Fatimah oslovovala umelkyne, hudobníčky, herečky. Ženy, ktoré mali skúsenosť s prezentáciou na verejnosti a o ktorých vedela, že budú súhlasiť s publikovaním svojich fotografií. Ale aj s nimi čelila mnohým výzvam. „Hocikedy mi zavolať niekto z brata,

otec, manžel a jej fotky som musela stiahnuť z internetu. Každá zo žien na mojich fotografiách musela bojovať, aby mohla robiť, čo chce. Jedna z nich, herečka, nemohla bez burky ani len opustiť dom. Jej otec bol mulah a nesmel sa dozvedieť, že hrá vo filmoch. Našťastie filmy nepozeral. Bol presvedčený, že islam mu to zakazuje. Ale pre ňu to bolo veľmi nebezpečné. Burku si vyzliekala až ďaleko od domu. Ďalšej zomrela mama, keď bola ešte malá, a otec ju prinútil vydať sa za starého muža. Po šiestich rokoch od neho odišla a zo západu krajiny sa presťahovala do Kábulu. Bojovala, trpela, ale našla pre seba cestu. Začala hrať vo filmoch. Robila kariéru. Napriek veľmi ťažkým podmienkam, z ktorých pochádza.“

Aj samotné fotenia v uliciach boli veľmi komplikované. V Afganistane často dochádzalo k bombovým útokom. Mohli prísť extrémisti, ktorým by sa nepáčilo, že sa ženy na verejnosti fotografujú, a postrieľať ich. No aj bežní ľudia často reagovali negatívne. Žena s fotoaparátom fotí inú ženu. Už to bol dôvod, aby za nimi prichádzali muži, vypytovali sa, zisťovali, či majú povolenie, obťažovali ich alebo sa im posmievali. Do toho šialená doprava v kábulských uliciach...

Nafotenie portrétu ženy s gitarou trvalo štyri hodiny. „Ulica bola preplnená a okrem nás tam neboli žiadne ženy. Je to vtáčí trh, nádherný, no veľmi patriarchálny. Všetci muži sa na nás chceli pozeráť. Prečo sa nestaráte o seba? – myslela som si. Ale oni stále chceli otravovať mňa a ženu, ktorú som fotila, pýtali sa hlúpe otázky. Musela som kontrolovať situáciu, dopravu, ľudí, každému vysvetľovať, že chcem iba urobiť fotku a to je všetko. Bolo to veľmi stresujúce.“

Fotografie afganských žien, ktoré Fatimah urobila, si môžete ešte do 15. októbra pozrieť na festivale La Gacilly Baden Foto v rakúskom mestečku Baden neďaleko Viedne. V uliciach a parkoch vystavuje Fatimah Hossaini spolu s ďalšími 34 fotografmi a fotografkami. Témou tohto ročníka festivalu je Orient a jeho súčasťou sú aj ďalšie série práve z Afganistanu.

Mesto nádeje

Fatimah sa zamilovala do Kábulu. Prestavoval pre ňu skutočný domov, miesto výziev, ale aj energie a náde-

je. Mala tam oveľa viac slobody ako v Teheráne. Nemusela nosiť hidžáb. Slobodne mohla vyjadrovať svoje názory na politiku, vládu, situáciu v spoločnosti. Študentom na univerzite mohla ukázať akúkoľvek fotografiu, film či iné umelecké dielo. No bezpečnostná situácia bola v Afganistane komplikovaná. Ľudia sa báli útokov Islamského štátu, Talibanu a ďalších teroristických skupín. Raz sa Fatima necítila dobre a zrušila hodinu, ktorú mala mať o deviatej ráno. V to dopoludnie na Kábulskej univerzite vybuchla bomba a extrémisti strieľali ľudí. Zomrelo ich vtedy tridsaťpäť vrátane páchatelov.

Inokedy Fatimah prechádzala okolo americkej ambasády a päť minút nato tam niečo vybuchlo. Keď bola v Indonézii, desať minút pred dôležitou panelovou diskusiou, ktorej sa mala zúčastniť, si prečítala v správach o tom, že explózia neďaleko jej bytu zabila a zranila veľa ľudí. Hoci bola odtiaľ ďaleko, úplne stratila koncentráciu.

Napriek všetkým týmto šialeným veciam nechcela Fatimah z Afganistanu odísť. „Ešte aj dnes rozmyšľam nad skutočným dôvodom. Mama ma neustále prosila, aby som už neriskovala život. Asi ma tam držal pocit, že na to miesto patrím. Zachytávam dôležité okamihy histórie svojej krajiny. A som jej súčasťou.“

Fatimah postupne objavila miesta, ktoré museli jej starí rodičia a otec opustiť. Zistila, čo znamená byť Afgankou. Našla odpovede na mnohé svoje otázky. Patrila k novej generácii Afgancov, ktorí túžili po slobode a zmene. Stretávali sa v kaviarňach, diskutovali, organizovali výstavy a koncerty. „Po dvadsiatich rokoch spoločnosť konečne niečo dosiahla. No po príchode Talibanu je to stratené. Krajina nevyužije potenciál tých mladých ľudí. Mnohí z nich z Afganistanu odišli,“ hovorí fotografa.

Hľadanie svetla

Odišla aj ona. Podarilo sa jej to na piaty deň po páde Kábulu. Mama jej už celé týždne predtým s plačom volala, aby sa radšej vrátila do Teheránu, veď americkí vojaci sa stiahli a Taliban dobýjal jednu provinciu za druhou. No Fatimah, rovnako ako mnohí ďalší obyvatelia hlavného mesta, neverila, že Taliban si trúfne až tam. Navyše

mala letenku do Istanbulu na 15. augusta a americké víza v pase, mala tam cestovať na svoju výstavu. No 15. augusta sa Kábul prebudil do novej reality. Jej lietadlo už neodletelo. Ona sa skrývala, lebo bojovníci Talibanu hľadali aktivistky, političky a umelkyne. Zo sociálnych sietí vymazávala svoju identitu, prosila médiá, aby stiahli z internetu rozhovory, ktoré s ňou urobili.

Na piaty deň, po dvoch dňoch a dvoch nociach na letisku, sa jej podarilo dostať do francúzskeho evakuačného lietadla. Priletela do Paríža. A začala tam nový život v novom exile. V Kábule sa balila narýchlo. Stihla si zbaliť akurát jeden z farebných klobúkov. Má ho na hlave na poslednej fotografii – autoportréte v jej knihe Krása uprostred vojny. „Každý sa ma stále pýta, ako sa mi podarilo odísť z Afganistanu, aké to je, byť ženou v Afganistane, ako sa cítim, keď som stratila domov. Je také ťažké odpovedať na tieto otázky. Som z toho vnútorne úplne zlomená. No nikto sa neopýta: Fatimah, čo je to za klobúk na tvojej fotke? Kde sa zrodila taká nádhera? Aké ďalšie krásne veci si videla v Afganistane? Lebo nikto neuvažuje o krásе afganských žien. Každý vidí len burky... Nechcem ignorovať ťažký osud afganských žien. Veď som tie situácie sama prežívala. A je tragédia, že teraz dievčatá nemôžu ani len chodiť do školy. Že v Afganistane nemajú ženy žiadny život. No stále chcem hľadať farby. Vidieť tú trochu nádeje, tú skrytú krásu. Hovoriť o nej. Lebo uprostred všetkej tej temnoty ženy ešte stále hľadajú svetlo.“

1 Fatimah Hossaini pred jednou zo svojich fotografií, vystavenou v Badene.

2 V Afganistane žije veľa etnických skupín a ich príslušníčky si uchovávajú bohaté a farebné tradície.

3 Fatimah objavila vo svojej krajine príbeh textilu.

4 Podľa Fatimah nikto nechce fotografovať ani vidieť krásu Afganistanu. Každý sa sústreďuje len na jeho tragédie.

5 Urobiť fotku dievčaťa s gitarou na rušnej ulici plnej mužov trvalo štyri hodiny.

6 Bolo ťažké presvedčiť ženy, aby sa nechali nafotiť. Preto si Fatimah vyberala umelkyne, hudobníčky a herečky zvyknuté ukazovať svoju tvár.

Túžba po neviditeľnosti

 Juraj Červenka Matej Vráblik

Koľko výhod by nám mohla priniesť neviditeľnosť! Byť skrytý pred okolím, a zároveň z tejto schopnosti ťažiť výhody. Ľudia o takomto dare snívali už pred tisícročiami.

Je takmer jedno, o ktorom historickom období hovoríme či na mytológiu akého národa sa zameriavame. Už v prehistorických časoch patrila neviditeľnosť do predstáv človeka, ktorý rozlišoval život na tomto svete a to, čo malo prísť neskôr, čo čakalo nehmotné ľudské duše. V časoch staroegyptskej Novej ríše viac než jedenást storočí pred Kristom sa z pôvodne nižšieho boha vzduchu stalo najvyššie božstvo Panteónu, pričom meno preveľkého Amona by sa dalo interpretovať aj ako „skrytý“ či „neviditeľný“.

Čarovná prilba

Amon je na staroegyptských malbách často vyobrazený s belasou pokožkou – modrá farba symbolizovala nielen vzduch, ale aj neviditeľnosť. „Ten, ktorý vznikol na prvopočiatku, Amon, ktorý vznikol prvý, ten, ktorého podstatu nikto nepozná: nebolo boha, ktorý vznikol pred ním, nebolo boha, ktorý vznikol s ním,“ spievali kňazi v karnackom chráme, vôbec najväčšom staroegyptskom svätostánku, ako v knihe Bohovia a králi starého Egypta písal Vojtech Zamarovský. Amon prakticky splynul so slnečným bohom Re a smrteľníci vnímali obe podoby najvyššieho božstva – žiarivé slnko na oblohe, teda tú viditeľnú, a vietor, síce neviditeľnú, no napriek tomu citeľnú.

S myšlienkou stať sa neviditeľným sa však naozaj umne pohrávali starovekí Gréci. Ak by sme chceli veriť gréckej mytológii, neviditeľnosť nemusela byť iba danosť určená výlučne nadprirodzeným bytostiam. Dala sa aj dosiahnuť. Stačilo vlastniť tú správnu pomôcku. Podľa dávnych gréckych mýtov existovala prilba, ktorá svojho majiteľa zahaľovala pred pohľadmi iných. Jej nositeľom bol napríklad boh podsvetia Hádes. Prilbu totiž dostal ako dar od jednookých kyklopov, síce drsných a ľudozrútskych, no tiež veľmi zručných,

schopných ukovať aj takúto zázračnú pokrývku hlavy. Bohyňa múdrosti či remesiel Aténa mala na sebe prilbu neviditeľnosti, keď počas trójskej vojny pomáhala hrdinovi Diomédovi a tento achájsky bojovník tak oštepom zranil svojho nepriateľa, boha vojny Área. Aj božský posol Hermes získal čarovnou prilbou neviditeľnosť a tiež výhodu počas boja, keď zabil obra Hippolyta. No k najznámejším výjavom zo starých gréckych bájí patrí zápas Diovoho syna, poloboha Persea, s hroznou Medúzou s kľbkami hadov namiesto vlasov. Keď Perseus odsekol Medúze hlavu, začali ho prenasledovať jej rovnako desivé sestry, no unikol im. Veď bol neviditeľný, keďže predtým dostal od nýmfy, krásnych a láskavých bohýň prírody, vzácne dary – okrídlené sandále, kapsu a najmä zázračnú prilbu neviditeľnosti.

Ostrov elfov

Asi nie je náhoda, že bájne bytosti so zázračnou schopnosťou ukázať sa a zmiznúť podľa svojej vôle sa často vyskytujú v mytológii národov zo severnejších a sychravejších končín Európy, kde krajinu častejšie zahaľuje hustá hmľa, a preto nadobúda tajomnejšie kontúry. Určite najznámejšími sú elfovia, hojní v starých islandských príbehoch. Elfov nazývajú Islandania aj skrytým ľudom. No nepredstavujme si vznešených a vysokých tvorov s plavými vlasmi a špicatými ušami z diel spisovateľa J. R. R. Tolkiena. Islandskí elfovia žijú v horách a horských údoliach, medzi skalami či v jaskyniach, nemusia sa od ľudí líšiť, no človek dokáže elfa vidieť iba vtedy, ak mu to on sám dovolí.

Motív neviditeľnosti sa tiež nápadne často opakuje vo waleskom či írskom folklóre. Kedysi vraj Írsku vládol božský ľud Danaov, ktorých sústavne zahaľovala magická hmľa. Keltská mytológia pozná motív neviditeľného pláštá, zá-

račným plášťom totiž zahaľoval boh mora Manannán svoj milovaný domov, dnes známy ako ostrov Man. Ak by sme povolili uzdu našej fantázie ešte viac, írsku krajinu, najmä jej jazerá či močiare, obývajú víly, samozrejme, pre smrteľníkov neviditeľné. A keď už sme v Írsku, pozor na zlomyseľných škriatkov leprechaunov! Našťastie existuje riešenie. Ak si oblečiete zelenú farbu, tak ako napríklad počas sviatku svätého Patrika, leprechaun vás neuvidí.

Podobne ako v gréckom prostredí, aj v keltskom svete môžeme v súvislosti s neviditeľnosťou hľadať konkrétneho hrdinu. Prilbu znova nahradil plášť, veď jeho vlastníkom údajne nebol nik iný ako bájny britský panovník a bojovník proti Sasom kráľ Artuš.

Indovia aj Indiáni

Ako sme už naznačili, neboli to iba Európania, ktorí mali zaľúbenie v rozprávaniach, z ktorých naskakovali zimomriavky. A to aj vtedy, keď sa hlavný hrdina báje stratil z očí všetkých naokolo. Už v starovekej Indii, v príbehoch písaných sanskrtom, sa spomínal odvážny Gunarsarman, ktorý si na oči naniesol čarovnú masť a stal sa neviditeľným.

Neviditeľnosť ako niečo zázračné a nedosiahnuteľné fascinovala aj na opačnej strane Atlantického oceánu. Dostala sa do príbehov o statočnosti i tých, ktoré mali vzbudzovať hrôzu. Apači verili, že plášť neviditeľnosti patril mocnému jašterovi, ten ho v dávnych časoch požičal statočnému „dieťaťu vôd“, aby dokázalo premôcť obrie hrozivého bizóna. Podľa legend Indiánov z okolia Veľkých jazier krajinou vari odnepamäti blúdil neviditeľný duch lovca, ktorý sa kedysi stratil v lesoch a vyhladnutý zahynul. Teraz však nie sú jeho korisťou divé zvieratá. Šípy tejto záhadnej bytosti zabíjajú ľudí.

Americký folklorista Stith Thompson ešte v 30. rokoch minulého storo-

čia napísal veľkolepé a dodnes cenené šesťzväzkové dielo a okrem iného v indexe vymenúval takmer štyri desiatky magických premetov, o ktorých ľudia krížom-krážom naprieč svetom verili, že majiteľovi dokážu poskytnúť schopnosť uniknúť ľudským pohľadom. Zostavil naozaj pestrý zoznam. K tým najkurióznnejším predmetom patrili srdce nenarodeného dieťaťa či hadia koruna.

V ľudovej tradícii západnej i strednej Európy dlho pretrvávala viera, že človeka spraví neviditeľným semeno paprade. Aby to však nebolo také jednoduché, semienko sa za žiadnych okolností nesmelo dotknúť zeme a znalec mágie ho musel uchovávať v čistej a najmä bielej látke. Ľudská predstavivosť dokázala posúvať mantinely poriadne ďaleko, aj vysušená ruka zločinca popraveného na šibenici a sviečka vyrobená z tuku toho istého nešťastníka mali patriť k prostriedkom na neviditeľnosť – zmienky o týchto podivných zvykoch pochádzajú z francúzskeho, anglického či írskeho prostredia 18. a 19. storočia.

No nemusíme vytratúvať iba vzdialené končiny, veď neviditeľnosť fascinovala aj našich predkov. Naznačuje to i tradičné zapalovanie vatier v noci na prelome apríla a mája, ktoré síce

pochádza z nemeckých krajín, no spája sa aj s českým folklórom a na západ od rieky Morava znova naberaá na popularite. Tieto ohne horia najmä na kopcoch, no i širokých lúčinách a chránia pred bosorkami, ktoré vraj v tú magickú noc vo veľkom poletujú nad krajinou.

A ako sa dala dosiahnuť neviditeľnosť na území dnešného Slovenska? Jedna z dnes už takmer zabudnutých povier hovorila, že pomocou kosti zabitej mačky, no mágia mala svoje limity. Fungovala iba v čase tajomstvami opradených stridžích dní, teda v predvianočnom čase, keď svetla bolo málo a noc mala o to väčšiu moc.

Neviditeľné ženy

Neviditeľnosť sa dostala aj do ume- nia a mnohých aj dnes známych rozprávok. A stále patrí k vďačným a najmä osvedčeným námetom. Jeden z klasických príbehov bratov Grimmovcov je ten o dvanástich tancujúcich princeznách. Veľké tajomstvo mladých dám, že noc čo noc chodia tancovať na stratený čarovný zámok, odhalil istý zvedavý a nesmierne bystrý dedinský mládenec. Ako inak, vďaka daru neviditeľnosti. Fenoménom kultúry 20. storočia sú tiež komiksy a ich rôznorodí fantastickí hrdinovia. Neohrozená

Wonder Woman lietala v príbehoch zo 40. rokov, v rodiacej sa zlatej ére tohto žánru, v neviditeľnom lietadle, navyše svoj nadzvukový stroj ovládala telepaticky. Až o dve desaťročia neskôr vytvorili autor komiksov Stan Lee a jeho spolupracovník ilustrátor Jack Kirby prvú superhrdinku spoločnosti Marvel – Sue Storm Richardsovej z Fantastickej štvorky. Dokázala ohýbať svetlo a tak zneviditeľňovať nielen seba, ale aj zvolené predmety.

Už krátko po vzniku filmu, v roku 1913, vznikol britský vedecko-fantastický snímok Správa z Marsu, inšpirovaný Vianočnou koledou od Charlesa Dickensa. Lakomého a do seba zahľadeného boháča v ňom sprevádzal vesmírny pútnik a obaja spoločne zisťovali, aj vďaka neviditeľnosti, kam vedie až chorobná chamtivosť. Na prvý pohľad možno jednoduchá a naivná zápletká, no dve desaťročia predtým, čo tajomný vedátor objavil v americkom horore Neviditeľný muž škodlivé sérum neviditeľnosti, vyše 70 rokov predtým, čo milovníci napätia spoznali zabijáka z vesmíru schopného byť nepozorovaným – Predátora, a takmer o celé storočie skôr, než si na plátne obliekal svoj neviditeľný plášť mladý čarodejník Harry Potter, bola nepochybne jedinečná.

Zapustiť korene

 Dagmar Gurová Mária Mühl

Vypestovať zeleninu v kamenistej pôde pod lesom dá veľa práce, ale pre Jarku je to radosť. Neodradia ju ani vrtochy počasia, invázia slimákov či barle.

Na tyčkách, ktoré kedysi držali stan, sa červenajú veľké paradajky. O kúsok ďalej je staré koleso z bicykla upevnené na tyči. Pripomína slnko, z ktorého sa k zemi ťahajú špagátové lúče. Obvykle ich rýchlo zakryje fazuľka, ktorá sa po nich šplhá. Vytvára tak v záhrade akúsi živú sochu, ktorú obdivuje asi každý okoloidúci.

„Tento rok to, žiaľ, nevyšlo. Priveľa pršalo, k tomu sa pridali slimáky a mravce,“ hovorí naša predajkyňa Jarka, ktorá svoj voľný čas delí medzi zeleninový záhon, sedem mačiek a psa. S priateľom už roky žije v prenajatej chatke pod lesom na konci Bratislavy. Záhrada jej dáva pocit väčšieho životného priestoru. Môže tam pozorovať srnky a daniely, ktoré sem občas zájdu. Prečítať si knihu, stretávať sa s rodinou a priateľmi.

V pohybe

„Vždy je tu čo robiť. Udržiava ma to v pohybe,“ hovorí a hneď vstáva, aby vytrhla neposlušnú burinu, ktorá vykúka medzi kalerábmi. Jarka sa pohybuje pomocou bariel, no od práce na záhradke ju to neodrádza. Skôr naopak. „Keby som len posedávala, bola by som na tom horšie. Nevydržím dlho kľačať v záhone, ale je dobré, že sa hýbam.“

Obrábanie hriadiok berie tak trochu ako tréning. „Sama sebe dávam malé výzvy. Poviem si, že si sadnem, až keď spolu s touto burinou vytrhnem aj tú ďalšiu, ktorú som práve zbadala,“ vysvetľuje.

V tieni veľkých stromov sa darí najmä paradajkám a feferónkam. Prekonali všetky tohtoročné pohromy, ktoré poznačili zvyšok úrody. „Skúšali sme tu pestovať všeličo – kel, patizóny, hrášok, melóny,“ hovorí Jarka, ktorá na záhradku myslí celý rok. V chladnom období plánuje, čo a kde zasadiť. Na jar jej pria-

teľ záhon porýľuje, spolu kúpia planty a sadia. Každá zelenina má svoj priestor, ale dva kríčky paradajok stoja mimo.

„Ešte ako sadenice sa nám zlomili. Dali sme ich do vody a znova sa zakorenili,“ opisuje Jarka dobrodružstvá pestovania. „Do jesene okopávame, plejeme burinu a zberáme, čo dozrelo. Akurát burina ide viac než zelenina. Hlavne keď prší,“ podotkne so smiechom.

Väčšinu úrody zjedia priamo zo záhonu, ale sem-tam si niečo odložia na neskôr. „Zeler je dobrý aj na vňať, ktorú suším v chatke a používame ju celý rok. Uhorky nám väčšinou celkom dobre idú a jeme ich čerstvé, ale teraz ich bolo tak málo, že sme ich dali rovno kvasiť.“

Používajú jednoduchý recept: uhorky zalejú vodou, osolia, pridajú bobkový alebo hroznový list a kúsok chleba. „Kto chce, môže použiť ďalšie koreniny alebo feferónku pre chuť.“

V záhrade je niekoľko ovocných stromov, no tiež zarodili len symbolicky. Kvety spálil jarný mráz. „Majiteľka nás upozorňovala, že je tu veľmi kamenistá pôda a neoplatí sa sadiť, ale my to máme len pre zábavu. Teším sa, keď sedím vonku a vidím, že sa niečo urobilo.“

Dobří susedia

Jarka vyrastala v paneláku u babky, ale na prázdniny chodila k jej sestre na Záhorie, kde bola veľká záhrada a mnoho zvierat. „Vždy som sa pridala k tete, keď šla robiť na záhradu. Ujovi som pomáhala rúbať drevo. Boli to pre mňa zážitky,“ spomína. „Najradšej by som tam trávila každú voľnú chvíľu.“

Aj teraz sa jej bývanie a práca na záhradke spája s ľuďmi, ktorí žijú okolo. „Máme veľmi dobrých susedov, navzájom si pomáhame. Postrážime to tu, lebo občas sa okolo potulujú cudzí

ľudia. Opýtam sa, či niekoho hľadajú. Susedia sa zase prídu pozrieť k nám, keď počujú štekať psa, a ubezpečia sa, že je všetko v poriadku.“

Cez leto je tu problém s vodou. Našťastie sused má studňu a Jarka s priateľom si môžu brať vodu od neho. Predtým chodili s kárickou k lesnej studničke. Iný sused im umožňuje nabíjať si elektrobatérie a Jarkin priateľ mu na oplátku vypomáha s prácami na záhrade. Popritom chodí pravidelne na brigády, z ktorých sa vracia až podvečer.

Žiadna idyla

„Máme veľa plánov, ako to tu ďalej zveľadiť, ale málo času. Robíme aspoň po kúskoch. Priateľ začal zatepľovať chatku. Ja sa točím okolo záhradky, nech to tu dobre vyzerá. Kosáčikom vysekávam žihľavu, orezávam prerasené kríky. Po ležaku zbieram popadané šišky, ktoré potom spálime.“

Život na chatke nie je takou idylou, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Mnoho našich predajkyň a predajcov si však nemôže dovoliť ani to. Bráni im v tom podlomené zdravie, vysoký vek, ale aj obmedzený počet chatiek na prenájom.

Takéto bývanie je náročné na fyzickú aj čas. Bežné domáce práce tu trvajú dlhšie a treba sa na ne viac pripraviť. Jarka perie v škopku, do ktorého si najskôr musí nahriať vodu z bandasky. Nevynechá ani aviváž. Popri tom sa baví s mačkami, ktoré sa pohodlne vyhrievajú na slnku. Všetky sú sterilizované a žijú si skvelý život. Ľudia si tu na rozdiel od nich musia vystačiť vo veľmi skromných podmienkach. Jarka, tak ako vo všetkom, sa zameriava na lepšie stránky. Vidí domov, do ktorého vložila veľa úsilia a zapustila v ňom korene tak ako rastlinky, o ktoré sa s láskou stará.

NOTA BENE

10 2023

Proti prúdu

37

JEDEN SVET
BRATISLAVA
3 – 9 / 11 / 23

FILMY, KTORÉ
ŤA CHYTIA ZA
SRDCE A ĽUDIA,
KTORÝCH CHCEŠ
STRETNÚŤ

24.
MEDZINÁRODNÝ
FESTIVAL
DOKUMENTÁRNYCH
FILMOV
WWW.JEDENSVET.SK

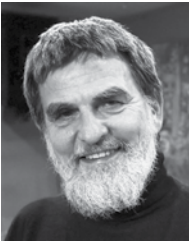
INZERCIA

NOTA BENE

10 2023

Proti prúdu

36

Daniel Pastirčák

Dobro býva prehliadané

Ráno je plné jasu, no moja myseľ je sivá, padá na ňu tieň zla, ktoré tu za posledné roky hrozivo narastá. *Mnohí sa pýtajú, kto nám ukáže dobro?* – pýta sa autor 4. žalmu. Dobro býva prehliadané, lebo je nenápadné. Je s nami, no nevidno ho. Dobro blízkosti človeka, ktorý sa prebúdzá vedľa mňa a podopiera ma vernosťou. Naši blízki nám dennodenne preukazujú nepatrné prejavy dobra. Bez tohto banálneho dobra by sa človek nenarodil, nevyrástol by, nerozvinul by sa. Dobro nevidíme, považujeme ho za samozrejmosť. Lenže povedzme si na rovinu: dobro je vždy v istom zmysle zázrakom. Veď každým činom dobra duch pôsobí proti mechanickému prúdu krutej nevyhnutnosti, ovládajúcej svet hmoty. Všimol si to už Pascal: *Jediný čin milosrdenstva je viac ako celý vesmír s jeho hviezdami. Lebo zatiaľ čo prvé patrí do rádu prirodzeného, druhé patrí do rádu nadprirodzeného.*

Dobro zobúdzá vďačnosť a vďačnosť je bránou k radosti. *Dal si do môjho srdca väčšiu radosť, než majú oni z hojnosti obilia a muštu, čítam v žalme.* Radosť z pôžitku mizne s nasýtením, radosť z očarenia mizne vo všednosti... Aká je tá väčšia radosť, čo nezhasne hneď, ako vzbĺkla? Radosť bdelej pozornosti. *Je pozoruhodné, napísal Jean Yves Leloup, aké sú si v gréčtine blízke slová modlitba – prozeuché a pozornosť – prozoché. Pozorný človek je modliacim sa človekom. Modlitba nie je totiž ničím iným než pozornosťou srdca voči Jedinéj Prítomnosti, ktorá robí z každej veci to, čo je prítomné. Je jasným a citlivým rozpoznaním Toho, ktorý je prítomný vo všetkom.*

Zuzana Uličianska

Strach vidieť

Pri prvom vydaní svojej novely Premena si dal Franz Kafka tú námahu, že cez vydavateľa nepriamo požiadal ilustrátora, aby na obálku nenakreslil chrobáka, na ktorého sa mal uprostred jednej bežnej rodinky jeho nešťastný hrdina premeniť. Odvolal sa na ťažko spochybniteľný fakt, že svoje dielo pozná najlepšie, a oslovenému výtvarníkovi rovno navrhol iné riešenie: pohľad z osvetlenej obývačky do tmavej bočnej izbičky. Väčšina ďalších svetových vydaní tohto ikonického príbehu už autorovo pranie nerešpektovala. Z titulných strán sa vyškierajú tie najkreatívnejšie kombinácie ľudskej bytosti a čohosi divného s chlpatými tenkými nožičkami.

Výtlačok Die Verwandlung z roku 1916 pôsobí úplne jedno-ducho. Muž odvracia zrak od akejsi pliagy, ktorá naňho číha spoza pootvorených dverí. Čo také strašné mohol vidieť, že si zakrýva oči oboma rukami? Alebo čo také hrozné nevidel, pretože nechcel vidieť, čo si možno len predstavoval, že by videl, keby sa nebál, že uvidí?

Kafka vedel, o čom hovorí, keď tvrdil, že jediné, čoho sa máme báť, je strach. Sám trpel rôznymi fóbiami, napríklad aj z myší. Mal pocit, že si v stenách okolo neho vytvárajú neviditeľné chodbičky. Aj my si často všeličo predstavujeme, prinajmenšom dopredu určujeme, koho už nemusíme.

Ľudia nie sú duchovia, nie sú neviditeľní, len nevidení. Všetci tí pospávajúci po lavičkách, tí, čo prichádzajúci zďaleka, lebo sa túžia zachrániť, ale aj tí, ktorí rovno pred našimi očami skrývajú svoje trápenie, aby sa nemuseli pozeráť, ako od nich odvraciamе svoju tvár. My, nevidiaci.

Žena s tmavými okuliarmi

Zuzana Mojžišová

Na počiatku Neda Neždana, renomovaná ukrajinská dramatička, ktorá začínala ako novinárka a divadelná kritička, počula rozprávanie ukrajinskej dobrovoľníčky zmrzačenej v ruskom zajatí a videla fotografie príslušníčok a príslušníkov ukrajinskej armády – mnohí z nich mali pri sebe nejaké zviera: psíka, mačku, papagája... Na konci vznikol text monodrámy *Mačička ako spomienka na temnotu* (N press 2023, preklad Marta Kákoní a Vitalia Bella), rozprávanie ženy v strednom veku o posledných ôsmich rokoch života v jej rodnom, milovanom a ťažko skúšanom Donbase. V chersonskom naštudovaní, ktoré hrávajú okrem iného aj na malom pódiiu v bunkri pod divadlom v Mykolajive, hlavná predstaviteľka celý čas varí boršč, naozaj ho varí, a po predstavení sa oň podelí s publikom.

Hrdinka *Mačičky* stojí kdesi na okupovanom území uprostred ulice a ponúka na predaj okoloúdicím – teda vlastne aj nám, čitateľkám a čitateľom – tri mačiatka: čierne, sivé, biele. Oľga Bojcova žila obyčajný život, hrdinstvo nebolo v programe mierovej minulosti. A zrazu sa všetko zmenilo, lámu sa charaktery, je potrebná odvaha, vzdor, rodiny sú potrhane, na nebi lietadlá, bombardovanie, v zemi míny, krutosť, pach smrti, smrť.

Monodráma Nedy Neždany vyšla ako útlučká dvojjazyčná, ukrajinsko/slovenská knižočka. Dá sa zhltnúť za pár desiatok minút. A potom ťaží v útrobach aj v duši, lebo je temná a... žiaľ, aj aktuálna, nie tradičné umelecké memento, skôr boľavé tu a teraz: „*No povedzte, ak vymeníme jednu farebnú látku nalepenú na palici za inú, budeme zrazu iní? Budeme si môcť vymeniť gény, pamäť, krv, zem s miliónmi našich predkov? Krížikom na papieri matku a otca nevymeniť. Môžete získať nevlastnú matku a nevlastného otca, ale nikdy nie iných rodičov. Toto je realita. Ako môžeš zradiť svoju krajinu, ľudí, predat svoju zem? Nerozumiem...*

A suseda Raja hovorí: „*No, ty si všetko zmiešala dokopy. To sú ľudia a to je pôda, tá je predsa neživá. Neživá alebo živá? Možno toto je celý zmysel? Pretože pre niektorých sú pôda a zem živé a pre iných nie? Tak ju predávajú ako vec. Ale ak v tvojom ponímaní zomiera pôda, ako ju pochováš? Keď zomrie človek, je to jasné. Ale krajinu, s ktorou sa ti spája toľko spomienok, ako? Neviem.*“

Neviditeľné aj pre dalajlámu

Elena Akácsová

Shutterstock

Vždy som bola viditeľná. V strede každej zábavy. Ľudia si ma pamätali, radi so mnou trávili čas, pozorne ma počúvali.

Potom sa niečo zmenilo.

„Pamätám si to celkom zreteľne. Bola som v bare a nikto sa na mňa nepozrel. Nikto si ma nevšímal. Ako keby som bola duch a oni sa pozerali cezo mňa... Uvedomila som si, že v kancelárii už nie som to milé dievča a tiež mi napadlo, hm, nemám sa teraz cítiť blbo, že už ma nikto neobťažuje v metre?“ hovorí herečka Pamela Adlon v úlohe matky-samoživiteľky po menopauze Sam Fox v seriáli Better Things. Hovorí aj o prvej menštruácii, ako sa vtedy cítila súčasťou niečoho väčšieho, čo ju presahovalo, lebo bola zrazu schopná stvoriť niečo úžasné.

Ale neuvedomila si jednu vec: „Byť ženou v tomto svete znamená, že najprv nás stavajú na piedestál a potom nás z neho zhodia. Režú nás, predávajú, vydávajú, sme zneužívané, zbožňované, obťažované, uctievané. A potom jedného dňa všetko skončí. Všetko! Sme staré aj na zlé veci ako fetišizovanie, ponížovanie, podceňovanie. Ba čo viac, sme neviditeľné, zhrbené, opustené, s mikulášskym bruškom a bradou, zmenšujeme sa a premýšľame, čo sa to práve stalo? Sme zatlačené do úzadia, sme neviditeľné. Nikto nás na to nepripravil, nikto nám nikdy nepovedal, že sa to stane. Po tom, čo sa nás všetci nasýtili, odnášame si ako odmenu len pásový opar, riedke kosti, fúzy a pľuzgiere.“

Keď som ten monológ počúvala, povedala som si: To je aké trefné! Aj ja sa už pár rokov cítim neviditeľná. Nie pre tých, čo ma dobre poznajú, ale v obchode, v cudzej spoločnosti, na ulici. Ani som nevedela, že Pamela Adlon pomenovala niečo, čo má aj odborný názov: syndróm neviditeľných žien, ktorý postihuje ženy po päťdesiatke. Som na tom rovnako ako Pamela, konštatujem to s nadhľadom, nie som nahnevaná na svet, že ma prehliada,

chápem, prečo je v našom svete mladosť zaujímavejšia ako vnútorná krása, skúsenosť, múdrosť.

Prekvapuje ma skôr to, že nejde len o prehliadanie starších žien mužmi. Ony sa stanú neviditeľné aj pre ženy a deti. Aj pre svätých mužov. Teda aspoň to tvrdí Pamela. Že „ešte aj ten

dalajláma nás v tom nechal, keď povedal niečo v tom zmysle, že nie je dobré, ak je žena... (urobí škaredú zhrbenú grimasu). Aj on chce roztomilé ženy. Iste, vnútorná krása je najdôležitejšia, ale aj on očakáva od žien, že budú atraktívne.“

A keby len dalajláma. Ženy po päťdesiatke prehliadajú aj mnohé medzi-národné údaje vrátane metrík o zdraví, zamestnaní, majetku a domácom násilí. Začínajú vo veku 15 rokov a náhle sa končia vo veku 49 rokov. Odborníci uviedli, že to vychádza zo zamerania sa na ženy v reprodukčnom veku,

z predpokladu o obmedzenej ekonomickej úlohe starších žien a vekovej diskriminácii, ktorá prehliada sexualitu a násilie v živote starších žien. Tieto zistenia boli publikované v roku 2015, odvtedy sa vďaka rôznym aktivistickým skupinám pomaly situácia zlepšuje. V bežnom živote to však ide oveľa pomalšie ako v štatistikách.

Niektorým ženám vyhovuje, že sa vekom stali neviditeľné, zvlášť introvertným povahám. Vydýchnu si, že už na nich nikto nepopisuje, neobchytáva ich, nerobí nevhodné poznámky. Môžu kamkoľvek prísť a odísť bez toho, aby vzbudili pozornosť. Pokojne by mohli vykradnúť aj banku. No pre ženy, ktoré boli zvyknuté byť stredobodom pozornosti, to môže byť zničujúce. Môže to spôsobovať depresie, ochorenia a v konečnom dôsledku skracovať život.

Dá sa s tým, samozrejme, bojovať. Herečka Ivana Chýlková tomu hovorí – nepustiť pohlavie. Neprestať o seba dbať. Pýtala som sa jej, ako to dokáže. Povedala: „Namaľujem sa. Jednoducho sa musím páčiť sama sebe.“ A keď máte potrebu sa opustiť, ako to prekonáte? „Nemám potrebu sa opúšťať, mňa baví byť ženou stále,“ dodala. Myslím, že toto je to zázračné zaklínadlo proti syndrómu ženskej neviditeľnosti – že nás nesmie prestať baviť byť ženou. Ani vo chvíľach, keď cez nás celý bar hľadá niekam inam, kašľať na nich, treba zostať ženou pre seba, lebo je to zábavné.

Pamela Adlon v závere monológu vyzýva ženy, aby sa o tom medzi sebou rozprávali a podporovali sa navzájom. Využime teda každú príležitosť dať najavo inej žene, že sme si na nej všimli niečo chválhodné. Aj to pomáha prelomiť začarovaný kruh neviditeľnosti.

Autorka je šéfredaktorka TV OKO/TV SVET.

Nikola v tridsiatke vytvorila rodinu pre krádeľ detí. Nedá ich za nič na svete a deti zasa ju.

Záchranárka

 Lucia Bucheňová Alan Hyža

Vychovávala ju babka a ona vie, že teraz doopatruje ona ju. Pretože to tak cíti, pretože ona taká je. Empatická, starostlivá a zodpovedná. Keď jej poviem, nech myslí viac na seba, len sa pousmeje a povie: „O mňa fakt nejde.“ Nikola. Má tridsaťjeden a osud sa s ňou nemazná.

Porodila dve deti. Ninka má dvanásť a čerstvý prváčik Maroško šesť. Je na nich sama, ale neplače, sú to jej najväčšie poklady a tvrdí, že je šťastnou mamou. Vždy mala v hlave, že radšej menej detí, ale vedieť ich uživiť. Taký obyčajný pohodový život. Nikolka je racionálnou ženou.

Prečo však vyrastala u babky? Servítku si pred ústa nedáva, „nie je dôvod,“ povie. Mama sa totiž krátko po jej narodení „spustila“ a s malými prestávkami to trvá dodnes. „Ťažko sa mi o tom hovorí, ale moja mama prepadla drogám. Dnes má 51 a v podstate už tri desaťročia je závislá. Ale tak zvláštne, neviem to ani presne opísať. Zďaleka totiž nevyzerá ako troska, naopak, relatívne pekná a upravená žena vedela byť. Ale čo sa rodiny týka, bola absolútne nespoľahlivá. Problém však je, že stále je to moja mama. Stále k nej niečo cítim, chýba mi, aj keď ma veľakrát oklamala, podrazila, niečo slúbila a nedodržala. Sakra, mám ju aj rada,“ utiera si slzy Nikola.

S novým partnerom Nikolina mama porodila ďalšiu várku detí, nádherných a zdravých. Emka má 15, Bibka 13 a Bohuško 12. Pred troma rokmi ich otec zomrel a zostali žiť v pofidérnom dome s mamou. Nikola bola tá, ktorá de facto viedla aj ich domácnosť. „V škole, u lekára, proste všade mali súrodenci uvedený kontakt na mňa. Ja som chodila na rodičovské, brávala som ich k nám osprchovať sa, robila som im nákupy, doniesla navarené jedlo, kontrolovala domáce úlohy. Mama mi len dávala peniaze a ja som sa starala. Na deti bola milá, nijaké výstupy, bitky, hystérie. Pred deťmi bola akoby skrytou narkomankou.“

Na jar tohto roku sa však karty obrátili. NAKA robila raziu a Nikolke volali policajti. Boli slušní. Že mamu berú a či si deti zoberie ona, alebo ich sociálka umiestni do domova. „Bol to šok, ale neváhala som ani na sekundu. Nemám síce vlastné bývanie, ale babka môjho Maroška, u ktorej byvame, a ja jej hovorím svokra, aj keď s jej synom už nie sme spolu, dala súhlas, že súrodencov môžem priniesť. A tak sme tu všetci. Ja s babkou a päť detí. Dve moje a traja súrodenci.“

Ich mama je vo väzbe a čaká ju súd. Polícia chytila viacerých, ide o organizovaný zločin – obchodovanie s narkotikami, Nikole je jasné, že mama si posedí v chládku minimálne desať rokov. „Je to také bolestivé, pred deťmi sa tváriť veselo, odhodlane, vyrovnané a potom po nociach sa zadúšať žiaľom, bezmocnosťou, obavami. Už sa nepýtam prečo. Prečo to mama robila. Milióňkrát sme ju všetci prosili, aby prestala, no bezvýsledne. Je stratený prípad. Lúto mi je však súrodencov. Oni vedia, že sú moji a nedám ich za nič na svete, aj keby sme mali skončiť len na suchom chlebe. Vedia, že do ich plnoletosti ich mám pod svojimi krídlami a nejako to zvládneme. Sú zlatí,

len sú akční, stále behajú, lietajú, doberajú sa, hotový cirkus je u nás,“ s láskou v očiach sa usmeje Nikolka.

Potrebuje pomoc. Pretože aktuálne žijú len z opatrovateľského, ktorý poberá na osemdesiatročnú babku. Do normálnej roboty práve kvôli babke nastúpiť nemôže. Nikto iný jej nevie čistiť vývody, robiť hygienu. „Babka je onkologický pacient a nie je na tom dobre. Jej vďačím za výchovu, nemám to srdce odložiť ju niekam.“ Súrodenci po otcovi poberali sirotské, ale odkedy mamu vzali do väzby, všetky príspevky sa dočasne stopli. Čaká sa na súd, keď deti oficiálne „priklepnú“ Nikolke. Je to už päť mesiacov. Nikoho z kompetentných nezaujímam, z čoho žijú, za čo kupujú jedlo, drogériu. Argumentom je, že veď potom vám všetko späťne vyplatia... „Toto je taký bordel! Bola som v tom, že ak ide o maloleté deti, súdy rozhodujú v skrátenom konaní. Lenže prišli letné prázdniny, súdy sa reorganizovali a my sme ostali doslova visieť vo vzduchu. Fakt už melieme z posledného. Nebyť mojej svokry... Jej vďačím za veľa, viem však, že sa budeme musieť pobrať ďalej. Bývanie je tu už stiesnené. Obvolávam inzeráty a ružovo to nevyzerá.“

Nájsť prenájom pre Nikolu s babkou a piatimi deťmi je nonsens. Meniť školy a spôsobovať ďalší stres už dosť vyľakavým deťom, to Nikola nechce. Preto potrebuje zostať v Sereďi. Ideálne v rodinnom dome. „Obvolala som všetko. Na depozit by som si nejako aj napožíčiavala, ale pri mojej odpovedi na otázku, koľko nás tam ide bývať, každý zložil telefón...“

Je pre súrodencov viac mamou alebo sestrou? „Ona je strašne dobrá, vieme, že bez nej by sme skončili roztrúsení po viacerých domovoch, je to tá najlepšia sestra na svete, ktorá nám robí aj mamu. Zachránila nás,“ povie päťnásťročná Bibka. A človeku behá mráz po chrbte...

Časopis NOTA BENE poskytuje priestor OZ Medzi nami, aby pomohlo sociálne slabším rodinám a rodinám s postihnutým členom. Ide o ľudí, ktorí sa nie vlastnou vinou ocitli v ťažkej situácii. Možno sa nájde niekto, koho príbeh Nikolky osloví. Aj váš príspevok pomôže na bežný život, pokiaľ súd nerozhodne o sociálnych príspevkoch. Plus by sme radi pomohli s prenájomom pre túto netradične veľkú rodinu. Ďakujeme! Číslo účtu: 4040218205/3100 (Primabanka). IBAN: SK85 3100 0000 0040 4021 8205, SWIFT: LUBA SKBX. Pripíšte poznámku – Nikola. Kontakt na OZ medzi nami: 0905 910 827 alebo 0905 240 389 (medzinami@zoznam.sk).

Uverejňované príbehy nie sú príbehmi predajcov NOTA BENE a prípadné otázky, prosím, adresujte OZ Medzi nami.

autor: Pavol Surovec	tajne utekol	spolu varené množstvo	výhra dvoch čísel v loterii	MPZ Gruzínska	Advanced Photo System (skr.)	Pomôcky: AMBO, TORMA, UVAGA	slovenský básnik	jednota, zhoda	ukazovacie zámeno	plošné miery	čira tekutina	okolo (angl.)	čínske mužské meno	nech (čes.)
poľská kapela						dvihala sa zo sedu								
						prejav jazyka								
1. časť tajnícky														
kozub (čes.)				dedina (rus.)					Eduard (dom.)				americký fyzik a vynálezca	predkupné právo
				doručovateľ správ					býv. slov. boxer					
úkryt vojaka					diabol					automobil				
					sločna (skr.)					aj				
pop-evok				symetrála		námorný uzol					pulz			
				orgány zraku		alebo (básn.)					štvorček (typ.)			
	chem. zn. telúru	oslička					vykonáva orbu					EČV Senec		
		predložka					zn. yard					meno Caponeho		
2. časť tajnícky						3. časť tajnícky								
starorimsky úradník					zbav zaťaženia (zried.)						predmestie Viedne			

Sloboda nespočíva v tom, že robíme, čo chceme, ale v tom, že [...]. — Ján Pavol II

Vylúštenie z minulého čísla: Hlava je ako padák [dobrá len vtedy, keď je otvorená]. — Sascha Guirty

Kódex predajcu

- 1. Predajca nosí preukaz so svojim registračným číslom a fotografiou pri predaji na viditeľnom mieste.
- 2. Predajca predáva časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedeným na preukaze.
- 3. Predajca predáva časopisy na určenom predajnom mieste uvedenom na jeho preukaze.
- 4. Predajca predáva časopisy za oficiálnu cenu uvedenú na titulnej strane časopisu.
- 5. Predajca predáva časopisy spôsobom, ktorý neobťažuje okoloidúcich (je triezvy, čistý, upravený, slušný).
- 6. Predajca sa zdržuje na predajnom mieste bez detí do 16 rokov.
- 7. Predajca aktívne pracuje na zlepšení svojej sociálnej situácie a riadi sa pokynmi sociálneho pracovníka.
- 8. Predajca v Bratislave je povinný nosiť aj oficiálnu vestu s logom NOTA BENE. Začiatočník vestu nemá, iba špeciálny preukaz platný v daný mesiac.

Kódex kupujúceho

zostavil predajca NOTA BENE Peter Patrónsky

- 1. Preverte si preukaz predajcu, na ktorom je uvedené registračné číslo, fotka.
- 2. Kupte časopisy označené číslom zhodným s registračným číslom uvedenom na preukaze predajcu.
- 3. Predajcu si starostlivo vyberte.
- 4. Neplaťte viac, ako je uvedené na časopise, pokiaľ sa tak sami nerozhodnete.
- 5. Zoberte si svoj zaplatený časopis.
- 6. Časopis po prečítaní darujte alebo znehodnoťte tak, aby sa nedal znova predat.

Vyfarbite si jeseň s omaľovánkami

NOTA BENE

Ako dostať vaše dieťa von počas jesene? Kúpte si omaľovánkovú knihu a vyberte sa spolu na výlet.

LEN U PREDAJCOV
NOTA BENE

- ❶ Pouličný časopis NOTA BENE začal vychádzať v septembri 2001. Vydáva ho občianske združenie Proti prúdu ako svoj hlavný projekt na pomoc ľuďom, ktorí sa ocitli bez domova alebo im hrozí strata ubytovania z finančných dôvodov. Cieľom je aktivizovať ľudí bez domova, pomôcť im získať sebaúctu, dôstojný príjem, pracovné návyky a sociálne kontakty. Ulohou NOTA BENE je tiež kampaň na pomoc ľuďom bez domova.
- ❷ Predajca časopisu musí byť registrovaný v OZ Proti prúdu alebo partnerskej organizácii mimo Bratislavu. Pri registrácii dostane 3 kusy časopisov zdarma, všetky ostatné si kupuje za 1,20 € a predáva za plnú sumu

2,40 €. Je povinný nosiť preukaz, v Bratislave aj oficiálnu vestu a dodržiavať kódex predajcu (pozri str. 42). Ak zistíte, že niektorý predajca porušuje pravidlá, prosím informujte nás alebo partnerskú organizáciu.

- ❸ OZ Proti prúdu v rámci integračného projektu NOTA BENE poskytuje predajcom ďalšie služby: základné a špecializované sociálne poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, podporu streetworkera na predajnom mieste, právne poradenstvo partnerskej advokátskej kancelárie, tréningy, skupinové stretnutia a workshopy, prístup do kupónového motivačného sociálneho obchodu, príspevky na

lieky, internet, PC a telefón zadarmo pre vybavovanie práce, bývania a úradných záležitostí,úschovu peňazí a úradných listín a možnosť využívať korešpondenčnú adresu o. z. na zasielanie osobnej pošty.

- ❹ OZ Proti prúdu od roku 2001 realizuje pilotné projekty v oblasti riešenia bezdomovectva, iniciuje systematické a legislatívne zmeny na národnej úrovni, vydáva knihy z pera ľudí bez domova, organizuje odborné konferencie a vydáva odborné publikácie. Je členom siete pouličných časopisov INSP, organizácie FEANTSA a Slovenskej siete proti chudobe. Viac na www.notabene.sk.

PROTI PRÚDU: Štatutárne zástupkyne: riaditeľka Nina Beňová 0908434826 a šéfredaktorka Sandra Pazman Tordová 0905143651. Finančné oddelenie: Fabiola Mokrá 0910916503, Martin Zuščin. PR, inzercia: Andrea Kocianová 0908292359. **Program NOTA BENE:** Terénny tím podpory predajcov: koordinátor Peter Kadlečík 0907733388, Peter Kováč 0908229830, Róbert Olejár 0917526158, Ivan Scholtz 0905440764, Michaela Kukučka 0908293233. Sociálni pracovníci: koordinátorka Belinda Fulierová 0911654411, Erik Kapsdorfer 0905440946, Lucia Frimmelová 0905440878, Zuzana Olšinová 0915985640. **Program BÝVANIE NOTA BENE:** koordinátor Ivan Lorenc 0908 062 194, Barbora Žiaranová 0905595520, Rebeka Káploczká 0908268034, Mária Teleky 0905440887, Hana Mária Kírchner 0905956231. Sociálna nájomná agentúra: Petra Groschová 0905812175. **Program ADVOKÁCIA:** Nina Beňová 0908434826. Emaily: meno.priezvisko@notabene.sk. **Redakcia:** Zástupkyňa šéfredaktorky, editorka: Jana Čavojská, Redaktorka: Dagmar Gurová 0917337235, Grafický dizajn: Pavol Čejka, Jazyková korektúra: Miroslava K. Valová.

Organizácie zabezpečujúce realizáciu integračného projektu NOTA BENE na Slovensku: **BRATISLAVA** (od roku 2001): O. z. Proti prúdu, vydavateľ NOTA BENE, Karpatská 10, 811 01 Bratislava, 02/5262 5962, poradcovia@notabene.sk, www.notabene.sk, **BANSKÁ BYSTRICA** (2003): Sociálno-charitatívne centrum Ivana Šedibu, prevádzkovateľ: Územný spolok SČK, Pod Urpínom 6, 974 01 Banská Bystrica, Kleniarová Hana, 0907 403 123, socialne.redcross@gmail.com, **BARDEJOV** (2017): Centrum sociálnych služieb, Toplianska 9A, 085 01 Bardejov, Mgr. Martin Jutka, 0901 713 903, jutka.martin@gmail.com **ČADCA** (2006): Dom charity sv. Gianny, prevádzkovateľ: DCH Žilina, Kukučínová 4, 022 01 Čadca, Katarína Melicháčová, 0918 874 839, 041/432 40 88, dchgianna.ca@gmail.com, **GALANTA** (2023): Centrum pomoci človeku, prevádzkovateľ ADCH Trnava, Hlavná 997/14, 924 01 Galanta, Mgr. Silvia Nagyová, 0948771683, silvia.nagyova@charitatt, **HLOHOVEC** (2009): O. z. Pokoj a dobro, Pribinova 51, 900 28 Hlohovec, Viera Vávrová viera.vavrova@dzu.sk, 033/742 3827, **HOLIČ** (2009): Azylový dom Emauzy, J. Čabelku 3, 908 51 Holíč, Hana Šafránková, 034 668 3110, emauzy.holic@gmail.com, **KOŠICE** (2003): Charitný dom sv. Alžbety, prevádzkovateľ: ADCH Košice, Bosáková ul. Košice, Martina Kochová Email: martina.kochova@charita-ke.sk, Mobil: +421 910 842 182, **LEVICE** (2005): O. z. Miesto v dome, Kpt. Nálepku 125, 934 01 Levice, Mgr. Ľubica Prištiaková, 036/622 15 86, mvd@miestovdome.sk, **LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ** (2010): Mestský úrad Liptovský Mikuláš, Štúrova 1989/41, 031 42 Liptovský Mikuláš, Mgr. Veronika Bániková, 044 556 5324, veronika.banikova@mikulas.sk, **MALACKY** (2006): Azylové centrum Betánia, prevádzkovateľ: N. o. Križovatky, Ľudovíta Fullu 16, 901 01 Malacky, Viera Hujíková, 034 772 2457, centrumbetania@gmail.com, www.krizovatky.eu, **NITRA** (2003): Dom charity sv. Rafaela, prevádzkovateľ: DCH Nitra, Štúrová 57, 949 01 Nitra, Andrea Rončíková, 0907 451 771, 037 652 30 28, rafael.charita@gmail.com, www.charitanitra.sk, **NOVÉ ZÁMKY** (2022): Mestský úrad Nové Zámky, Hlavné námestie 10, 940 02 Nové Zámky, Mgr. Karína Bodáková 0905900573, **PIEŠŤANY** (2005): ZSS Domum, Bodona 55, 921 01 Piešťany, Eva Papšová, 0915 400 577, 033/ 772 7687, domum@piestany.sk, **POPRAD** (2005): ZSS pre občanov bez prístrešia, Levočská 4051/55, 058 01 Poprad, Ing. Marcela Michalková, 0910 890 488, 052/772 4209, marcela.michalkova@msupoprad.sk, **PREŠOV** (2023): Podaj ďalej, o. z., Hlavná 73, 080 01 Prešov, Tatiana Vašková, 0947 975 909, Nech sa páči, podajdalejpresov@gmail.com, **SVIDNÍK** (2016): Spoločnosť priateľov detí, mládeže a rodín Svidník, Dlhá 505/9, 089 01 Svidník, Mgr. Marek Fek, 0917 673 107, 0907 405 632, fekmarek@azet.sk, **TRENCÍN** (2016): ISKRA Trenčín, Dolný Šianec 1, 911 01 Trenčín, Pavol Juríček, 0948 343 163, pavol.juricek123@gmail.com **TRNAVA** (2006): ADCH Trnava, Hlavná 43, 917 01 Trnava, PhDr. Jana Prochásková, 0948594739, jana.prochaskova@charitatt.sk, **VRANOV NAD TOPLOU** (2009): Charitný dom pre mládež, prevádzkovateľ ADCH Košice, Lúčna 812, 093 01 Vranov nad Topľou, 0903 982 906, 057/443 1578, chd.vranov@charita-ke.sk, **ŽILINA** (2003): Dom charity sv. Vincenta, Bratislavská 423/27, 010 01 Žilina, Mgr. Jana Kadašiová, 0918 314 197, 041/724 4795, dchvincent.za@gmail.com.

Vydanie časopisu bolo realizované s finančnou podporou Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky

NOTA BENE **KALENDÁR** 2024

JE UŽ TU!

KRUH ŽIVOTA

**S MENINAMI
A SVIATKAMI**

6 €

polovica pre
predajcu

**ILUSTRÁCIE
TINA MINOR**